
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Ferrer Vilella, Núria; Cugat Mauri, Miriam , dir. Visions de violència : l'acarnissament i l'estat passional a l'assassinat. 2022. 67 pag. (1513 Grau en Ciència Política i Gestió Pública i Grau en Dret)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/264866>

under the terms of the  license

Treball Final de Grau

Grau en Dret

Curs 2021-2022

VISIONS DE VIOLÈNCIA

L'acarnissament i l'estat passional a l'assassinat



**Universitat Autònoma
de Barcelona**

Autora

Núria Ferrer Vilella

Tutora

Míriam Cugat Mauri

15 de juny de 2022

A totes les víctimes dels crims tractats en aquesta tesi. Darrere de cada sentència s'hi amaguen famílies i amistats. Malgrat haver tractat l'objecte del treball des d'una perspectiva merament teòrica, voldria recordar la realitat darrere de les definicions, les agreujants i les atenuants.



Resum

L'objecte d'estudi d'aquest treball tracta sobre la compatibilitat entre la figura agreujant d'acarnissament i l'atenuant d'estat passional en els casos d'assassinat.

Les peculiaritats que caracteritzen les dues circumstàncies fan difícil poder contemplar-les juntes, ja que una acostuma a exigir un cert càlcul i temperament fred en l'execució del crim, mentre que en l'altra és inherent una manifestada agitació i manca de control. Tanmateix, mai s'ha afirmat directament, ni per part de la doctrina ni la jurisprudència, que quan concorri acarnissament no serà possible apreciar estat passional.

No sembla haver-hi consens doctrinal clar en si l'agreujant d'acarnissament és subjectiva, objectiva o mixta. Aquest fet, junt a les diferències interpretatives entre allò que constitueix el seu increment de la culpabilitat, resultarà ser la clau per contestar a la pregunta sobre la concurrència d'estat passional.

Amb l'atenuant passional, el principal dubte recau en si acceptem tot allò que causa arravatament o obcecació en l'autor, o si passem un filtre sociocultural i no acceptem qualsevol situació en que la persona perdi el control.

Veurem com, després d'entendre ambdós conceptes amb més claredat, el problema amb la seva compatibilitat recaurà en l'estat d'ànim que s'espera de l'autor en l'assassinat, circumstància exigida històricament per bona part de la jurisprudència i que és àmpliament criticable.

Índex

Abreviatures utilitzades	0
1. Introducció.....	1
2. L'acarnissament.....	4
2.1. Què és l'acarnissament?	4
2.2. L'acarnissament a l'assassinat	8
2.3. El fonament agreujant de l'acarnissament	10
2.3.1. Criteris de classificació de les agreujants	10
a) Agreujants objectives	12
b) Agreujants subjectives.....	12
c) La naturalesa mixta de les agreujants	14
2.3.2. L'acarnissament com a augment de l'injust: el "luxo dels mals"	16
2.3.3. L'acarnissament com a augment de la culpabilitat:crueltat d'ànim	25
2.4. Posició personal	28
3. Arravatament momentani i estat passional durador	33
3.1. Què és l'estat passional?	33
3.1.1. Definició i diferències entre arravatament i obcecació.....	33
3.1.2. L'atenuant analògica com a clàusula residual	36
3.1.3. Els requisits nuclears de l'estat passional	39
a) La causalitat.....	39
b) La proporcionalitat	40
c) L'estímul suscitat per la víctima.....	41
3.2. Posició personal: a propòsit de la gelosia com a motiu legítim	43
3.3. L'acarnissament passional: mite o realitat?	50
4. Conclusions	54
5. Bibliografia.....	58

Abreviatures utilitzades

CP	Codi Penal
CCPP	Codis Penals
LO	Llei Orgànica
S	Sentència
SAP	Sentència de l'Audiència Provincial
SSTS	Sentències del Tribunal Suprem
STS	Sentència del Tribunal Suprem
TS	Tribunal Suprem

1. Introducció

Com veiem la violència?

Aquesta és, sens dubte, una pregunta enganyosa. “Malament”, és probablement la primera paraula que se’ns passa pel cap, seguida d’una sèrie d’adjectius del mateix calibre. Potser podrem començar a desentrellar la complexitat de la primera pregunta quan realitzem la segona: com de malament?

No cal que parlem encara de crims, sinó de simple moralitat, per generar un judici. Realitzem valoracions sobre allò que està bé i allò que està malament, i tractem aquelles accions que considerem injustes com a dignes de retribució. Les paraules “culpable”, “càstig” i “maldat” es capbussen als nostres pensaments molt abans de que cap jutge dicti sentència, s’interroguin als sospitosos o es presentin denúncies.

Els judicis no es dirigeixen sempre a terceres persones. A vegades, la diana del nostre veredictes va cap a endins, i notem el pes de la llei social a les nostres espatlles. Ens ho il·lustra amb mestratge Fiódor Dostoïevski, en la seva obra *Crim i Càstig*:

“Per què compadir-me, preguntes tu? És això. No cal tenir llàstima! El que cal fer amb mi és clavar-me a una creu i no compadir-me! Però crucifiqueu-me després de jutjar-me, i, tan bon punt m’hagueu crucificat, compadiu-me. I llavors jo mateix aniré a tu per patir el suplici, que no és de joia del que estic assedegat, sinó de tristesa i llàgrimes!”

Tenir en compte que la idea de justícia comença molt abans de veure-la escrita en un Codi ens ajudarà especialment en aquest treball, sobretot quan analitzem diferències i dificultats per concebre i acabar de perfilar un dels preceptes penals més impactants i sensacionalistes de la nostra legislació penal: l’agreujant d’acarnissament.

Gairebé tot allò que és objecte de judici gaudeix d’una continua discussió doctrinal i jurisprudencial al seu voltant, i aquesta pràctica no és patològica: el dret penal és una disciplina que ha d’estar interpretant constantment. Tanmateix, a l’acarnissament en concret sembla afegir-se-li un grau més de relativitat que

preocupa a alguns penalistes, sobretot tenint en compte la seva llarga tradició en els Còdis Penals espanyols, fet que suggeriria unes línies d'interpretació més sòlides de les que es disposen al present.

És en aquesta preocupació per definir l'acarnissament en la que adquireix interès l'atenuant d'estat passional i la qüestió sobre la compatibilitat entre les dues circumstàncies modificatives de la responsabilitat criminal. Ambdues poden aparèixer en el context de l'assassinat¹, però la seva coexistència comporta problemes, sobretot quan conflueixen en un mateix esdeveniment violent. El problema rau en els efectes contraposats d'una i altra circumstància, doncs mentre una té efectes atenuants, l'altra els té agreujants. Dit d'una altra manera, en un acte coincideix allò que la llei veu amb més gravetat i allò que la llei excusa, perdona, entén.

Tanmateix, abans d'analitzar els problemes jurídics que es deriven de la concurrència d'ambdues circumstàncies en un mateix fet, cal plantejar si és materialment imaginable que arribi a succeir. En altres paraules, és possible concebre l'assassinat per acarnissament dut a terme de forma passional? Cal que l'acarnissament sigui "fred, calculador i sàdic" com tantes sentències i documents doctrinals ens descriuran?

Com jutjar la violència és una pregunta que traspassa amb facilitat el terreny penal, es barreja en el dia a dia de tots nosaltres i confon, iniciant un ball entre emocions i arguments la música del qual no hauria de tenir cabuda a nivell institucional.

En aquest treball intento esclarir el significat i la compatibilitat dels dos conceptes mencionats, als que dedico els apartats 2 i 3 respectivament, i contestar la pregunta sobre la seva possible convivència dins del Codi Penal. Per fer això, explorarem primerament l'acarnissament i, combinant-lo després amb l'atenuant passional, veurem fins a quin punt són compatibles.

¹ També es poden plantejar a altres delictes com les lesions, però els problemes que susciten són diferents, començant perquè la voluntat de fer sofrir en un delictes de lesions normalment queda compresa al propi contingut del dol. Per aquest motiu, en aquest treball em limitaré a l'anàlisi de la seva aplicabilitat als delictes contra la vida.

Amb aquest fi he considerat important tractar també allò que diferencia el crim del criminal, l'objecte de l'injust de la culpabilitat, i com de difícil resulta separar els prejudicis i assumpcions que deriven de la paraula "assassí", amb nosaltres des de temps immemorables. A aquest objecte es dirigeix principalment l'apartat 2.3 sobre el fonament agreujant de l'acarnissament, que després reprenc per arribar a la meua posició personal.



2. L'acarnissament

2.1. Què és l'acarnissament?

El concepte d'acarnissament es troba definit avui en dia a la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal. No el trobem, tanmateix, a un sol lloc, i els termes utilitzats per definir-lo varien lleugerament.



Primerament, es presenta com a circumstància que agreuja la responsabilitat criminal en termes generals a l'article 22.5 CP:

Art. 22.

Son circunstancias agravantes:

5. Aumentar deliberada e inhumanamente el sufrimiento de la víctima, causando a ésta padecimientos innecesarios para la ejecución del delito.

Al paper de circumstància agreujant genèrica se li afegeix el d'element qualificador de delictes específics quan ens tornem a trobar l'acarnissament als articles 139.1 3^a i 148.2^a, dedicats a l'assassinat i a les lesions respectivament²:

Art. 139.

1. Será castigado con la pena de prisión de quince a veinticinco años, como reo de asesinato, el que matare a otro concurriendo alguna de las circunstancias siguientes:

3ª. Con ensañamiento, aumentando deliberada e inhumanamente el dolor del ofendido.

Art. 148.

Las lesiones previstas en el apartado 1 del artículo anterior podrán ser castigadas con la pena de prisión de dos a cinco años, atendiendo al resultado causado o riesgo producido:

2ª. Si hubiere mediado ensañamiento o alevosía.

L'acarnissament consisteix, per tant, en augmentar inhumanament i deliberadament el sofriment de la víctima, causant-li mals innecessaris per a l'execució d'un crim.

² També el trobarem a l'article 337.1 b) CP com a tipus qualificat de maltractament d'animals, però que suscita un tipus de problemes de naturalesa completament diferent, als que més endavant em referiré com a problema apart.

Que concorri aquesta situació en un homicidi el transformarà en un delictes d'assassinat, i de la mateixa manera agreujarà un delictes de lesions.³

Cal aprendre a diferenciar entre el desvalor que suposa l'acte de matar i el desvalor que suposa l'acte de fer patir per comprendre l'acarnissament de forma clara. No és en la mort en la que es fonamenta aquest tipus penal, sinó en tot allò que experimenta la víctima més enllà del que és consubstancial a l'homicidi en sí (sens dubte, al ser no consentit, aquest anirà acompanyat de patiment amb o sense acarnissament).

Un exemple que ens pot ajudar és el de la regulació del maltractament dels animals. En el nostre Codi Penal, regulador de conductes típiques en una societat que consumeix carn i pell a diari, el sol fet de lesionar o matar un animal no està penat, però sí quan és resultat d'un acte de maltractament.⁴ Per aquest motiu, essent ja el maltractament part consubstancial del delictes, és més difícil distingir el tipus bàsic de maltractament amb lesions de l'apartat 1 del tipus qualificat per la presència d'acarnissament de l'apartat 2, b).⁵



Tot comptat, mentre que en els delictes contra la vida de les persones la mort està al nucli de l'injust, i l'acarnissament és una agreujant de possible aparició, en els delictes contra els animals el maltractament és al centre de l'injust i la mort és només un resultat possible que agreujarà la pena, el que complica l'apreciació de

³ Cal advertir que el tipus qualificat de lesions al que es fa referència (148 CP) només es construeix sobre les lesions bàsiques del 147.1 CP, no sobre altres tipus d'agreujants en funció del resultat com el 149 o el 150, en els que la presència de l'acarnissament comportarà l'aplicació de l'agreujant genèrica del 22 CP.

⁴ Art. 337.1 CP: "Será castigado (...), el que por cualquier medio o procedimiento maltrate injustificadamente a un animal doméstico o amansado, causándole lesiones que menoscaben gravemente su salud o sometiéndole a explotación sexual.

Art. 337.2 b) CP: "Las penas previstas en el apartado anterior se impondrán en su mitad superior cuando: (...) Hubiera mediado ensañamiento".

Art. 337.3 CP: "Si se hubiera causado la muerte del animal se impondrá una pena de seis a dieciocho meses de prisión (...)."

⁵ No es preveu un tipus qualificat per als supòsits de maltractament d'animals amb resultat de mort. Tanmateix sempre queda la possibilitat d'apreciar agreujant genèrica de l'art. 22.5 CP.

l'agreujant d'acarnissament pels punts de coincidència que presenta amb els elements consubstancials al delictes.

Tornant a les condicions generals d'aplicació de l'agreujant, observem que la inclusió de l'acarnissament al catàleg general de circumstàncies modificatives de la responsabilitat criminal podria suggerir que és possible apreciar-lo en qualsevol delictes, és a dir, també en aquells que no atempten contra béns personalíssims com la vida, la integritat o la llibertat sexual. Segons això, es podria plantejar en delictes contra béns patrimonials com els que queden afectats en un robatori amb força sobre les coses⁶.

A aquest argument en favor de la universalitat de l'agreujant es podria sumar el que es deriva del fet de que, a diferència de la traïdoria⁷, el Codi penal no condiciona explícitament l'aplicabilitat de l'acarnissament a que el delictes sigui contra les persones.

Tanmateix, una interpretació com la que s'està suggerint resultaria ben bé equivocada, sobretot quan contemplem altres elements definidors de l'acarnissament com ho són el caràcter inhumà del sofriment i el requisit de que recaigui sobre la víctima. Aquests haurien de ser concebuts de manera gairebé indirecta⁸ per a apreciar-los en atemptats contra béns no personalíssims. Més aviat sembla que el mateix silenci del Codi Penal pot ser un argument a favor, no en contra, de la limitació de l'agreujant als delictes contra béns personalíssims: doncs, precisament, és en base a l'obvietat que s'omet reiterar que és un delictes contra les persones. Allò que defineix l'acarnissament ja implica la innecessària menció dels béns als que posa en risc⁹ (Quintero Olivares, 2005 ; Alonso Álamo, 2015).

Seguint amb l'element del sofriment, en un acarnissament s'ha de donar per suposat que la víctima es trobi en condicions per a experimentar aquest sofriment. La idea

⁶ Art. 240.1 CP: "El culpable de robo con fuerza en las cosas será castigado con la pena de prisión de uno a tres años".

⁷ Art. 22 CP: "Hay alevosía cuando el culpable comete cualquiera de los delitos contra las personas empleando en la ejecución medios, modos o formas que tiendan directa o especialmente a asegurarla, sin el riesgo que para su persona pudiera proceder de la defensa por parte del ofendido".

⁸ Deixo de banda les possibilitats de considerar els danys indirectes del delictes sota el concepte de "danys i perjudicis", que fonamenten la responsabilitat civil derivada del mateix.

⁹ El problema que pot sorgir llavors és un altre, i rau en la pràctica superposició de l'espai aplicatiu de l'agreujant genèrica amb els tipus qualificats específics.

d'un augment innecessari del patiment condueix a la fàcil apreciació de que la víctima està viva, i que se li causa un dolor superflu en relació amb el dolor propi del delictes. Per tant, si ens trobem davant d'un "acarnissament" amb un cadàver, en el que potser sí que podríem apreciar una brutalitat cruel i inhumana, però cap tipus de mal causat a cap víctima, el concepte legal no serà l'adequat¹⁰. Imaginem-nos per exemple un cas en el que l'autor d'un homicidi intenta estrangular la víctima, quan aquesta ja ha mort per una acció anterior: es tractaria d'un delictes impossible d'assassinat i, en cas de que l'autor estrangulés per provocar un mal afegit, d'acarnissament impossible.

El patiment, a més, no ha de ser necessàriament físic. S'ha considerat l'acarnissament per mitjans morals, com ho podrien ser les vexacions no violentes que acompanyen l'execució del delictes (Muñoz Conde, 2019).

Un dels casos més coneguts en el que, entre d'altres qüestions, es planteja la possibilitat de l'acarnissament psíquic a Espanya és el d'Anabel Segura, una dona víctima d'un segrest l'any 1993. Els seus segrestadors, per motius de seguretat, van decidir posar fi a la seva vida escollint la mort per estrangulament. Tanmateix, es sospita que la víctima escoltés les converses sobre la seva sort que van tenir els autors abans de matar-la, i que aquesta sabés de bon tros què l'esperava. Això, de ben segur, li va provocar un dolor psíquic considerable, que era més que evitable.¹¹

No obstant, poques vegades s'aplica l'acarnissament purament psicològic, ja que al CP de 1995 el patiment psíquic infós en la víctima es pot reconduir amb més

¹⁰ SSTS de 5 de juliol de 1945 i 4 de febrer de 1989: En aquesta última, el tribunal al·lega que no concorre acarnissament perquè aquest: "no puede apreciarse nunca cuando se ejerce sobre una persona ya fallecida como sucedió en el presente caso en que el inculpado, según narración de la sentencia, arrastró el cadáver hacia el interior de la vivienda, propinándole otros golpes que produjeron el machacamiento total de la cabeza."

¹¹ STS d'11 de març de 1999: Els segrestadors mantenen una conversa sobre el futur d'Anabel i saben que aquesta pot estar escoltant, cosa que incrementa el seu malestar psíquic. Finalment, el Tribunal Suprem no aprecia acarnissament perquè "La crueldad innegable que acompañó la acción de los acusados y la brutalidad de la agresión, no viene acompañada, en el relato fáctico de la sentencia, de males realizados precisamente para aumentar el dolor de la víctima y al margen de los que se necesitaban para ejecutar la acción delictiva y queridos por los sujetos activos del delito de manera directa e inhumana precisamente para aumentar su dolor." És a dir, s'aprecia l'acarnissament de forma merament objectiva (és cert que incrementa el patiment de la víctima al sospitar aquesta que serà executada, i que aquest és innecessari), però li manca la deliberació subjectiva de saber i voler conscientment que la víctima pateixi més del compte.

facilitat al delict autònom de tractes degradants (art. 173 CP)¹², arribant-se així a un concurs real de delictes que produiria un efecte punitiu major. (Quintero Olivares, 2005)

2.2. L'acarnissament a l'assassinat

L'acarnissament és coneix, generalment, com a element qualificador del delict d'assassinat. És des d'aquí des d'on n'extraïem la definició més rica tant a nivell doctrinal com a nivell jurisprudencial. Per tant, en aquest treball, ens centrarem en la condició d'element de l'assassinat. Per a poder entendre l'acarnissament, resulta molt útil entendre els delictes que el precedeixen.

Trobem l'article 139.1 3^a al Títol I, Llibre II del Codi Penal, titulat “*del homicidio y sus formas*”.

La paraula “homicidi” es fa servir en sentit ampli, però sempre consisteix en la mort d'una persona per una altra. És per això que sota el paraigües del seu nom es recullen la majoria dels delictes contra la vida humana independent, el bé jurídic protegit en aquest apartat¹³. El seu tipus bàsic es troba en un article concret.

Art. 138.

1. El que matare a otro será castigado, como reo de homicidio, con la pena de prisión de diez a quince años.

Els subjectes de l'homicidi, tant actius com passius, poden ser qualsevol persona excepte aquelles que ja tinguin previst un delict concret, com podria ser el Rei d'Espanya o les persones lligades a aquest, que tenen un capítol dedicat a “Delitos contra la Corona” (art. 485 CP).

¹² Morillas Cueva, en referència als mals psíquics, no comparteix que l'acarnissament es doni també en aquells supòsits en els que s'augmenta el dolor de l'ofès actuant sobre un tercer. Sens dubte, s'incrementen els mals psíquics de, per exemple, un pare que veu com fan mal a la seva filla per fer-lo patir. Tanmateix, i en la seva opinió, això hauria de constituir un altre injust penal diferent per evitar caure en *non bis in idem*: “no se puede pretender que un mismo hecho se valore dos veces, como constitutivo de un injusto penal propio (muerte, lesiones o lo que proceda respecto al hijo) y como fundamento para la cualificación del asesinato por ensañamiento (Morillas Cueva, 2021). Mostra el seu acord: Queralt Jiménez, 2010.

¹³ Es formulen, tanmateix, distincions entre l'homicidi, en el que s'actua sense el consentiment de la víctima, i l'auxili al suïcidi (art. 143 CP), en el que la víctima consent.

Al delict de homicidi de l'article 138 CP es preveu la intenció dolosa de l'autor. Per parlar de delict de homicidi imprudent haurem d'anar més endavant (art. 142 CP).

Després de l'homicidi, ens trobem amb una figura molt interessant: aquella de l'assassinat. Aquest nom tan característic i automàticament reconeixible forma part d'un capítol on, com ja hem dit, no és protagonista. És més, guiant-nos únicament pel Títol I, sembla limitar-se a existir com a forma qualificada d'un homicidi.

La base de l'assassinat segueix sent la mort d'una persona a mans d'una altra, però amb un matís que incrementa la pena notablement: la forma i/o intenció sota les quals es provoca aquesta mort.

Art. 139.1.

1ª. Con alevosía.

2ª. Por precio, recompensa o promesa.

3ª. Con ensañamiento, aumentando deliberada e inhumanamente el dolor del ofendido.

4ª. Para facilitar la comisión de otro delito o para evitar que se descubra.

A diferència de l'homicidi, l'assassinat no admet imprudència, ja que cap de les circumstàncies que el creen es poden concebre fetes de forma imprudent. D'igual manera, tampoc s'admet un acarnissament imprudent: en la seva pròpia definició es troba la paraula "deliberadament", que explorarem més a fons quan n'analitzem el tipus subjectiu.



2.3. El fonament agreujant de l'acarnissament

Fins ara, ens hem concentrat en definir, el més sintèticament possible, l'acarnissament i els seus requisits. Aquesta disquisició resulta necessària per poder iniciar la segona part de l'anàlisi, quan ens separem d'allò estrictament escrit a la legislació i comencem a descobrir on és que hi ha malentesos o diferències, sobretot en la pràctica, per a poder detectar o no la seva concurrència en un crim.

2.3.1. Criteris de classificació de les agreujants

En general, les circumstàncies agreujants ho són per dos possibles motius: perquè suposen un increment de la gravetat objectiva del fet o un major retret a l'autor. Aquestes dues classificacions fan que diferenciem entre circumstàncies objectives (increment de l'injust) i subjectives (modulació de la culpabilitat de l'autor).¹⁴

En la regulació de les circumstàncies del Codi vigent no apareixen classificades de la mateixa manera, indicant cada una d'elles a quin dels dos grups pertany. Ara bé, l'article 65 CP recull la idea de l'existència de circumstàncies de dos tipus, amb efectes sobre la "comunicabilitat als partícips". El problema avui és reconèixer a quina classe correspon cadascuna d'elles:

Art. 65.

1. Las circunstancias agravantes o atenuantes que consistan en cualquier causa de naturaleza personal agravarán o atenuarán la responsabilidad sólo de aquéllos en quienes concurren.

2. Las que consistan en la ejecución material del hecho o en los medios empleados para realizarla, servirán únicamente para agravar o atenuar la responsabilidad de los que hayan tenido conocimiento de ellas en el momento de la acción o de su cooperación para el delito.

La classificació entre agreujants subjectives i objectives sembla que es desprèn, segons la opinió d'alguns, de l'article 65 CP, però això no implica que tot penalista

¹⁴ L'únic CP que ha separat mai, de forma clara, entre agreujants objectives i subjectives és el de 1928. Aquest, en el seu Capítol III "de la atenuación y de la agravación de la responsabilidad", Secció Segona "agravantes", separa entre aquelles que es donen "por las circunstancias de la infracción", "por las condiciones del infractor" i, fins i tot, "por circunstancias mixtas".

accepti aquests criteris de fons, que han estat històricament discutits. Per alguns autors totes les agreujants són objectives.¹⁵

Una part important de la doctrina és fortament crítica amb directament dividir les circumstàncies entre objectives i subjectives en base a l'article 65, fonamentant-se en que s'interpreta erròniament. Per tant, es posiciona en contra d'identificar circumstàncies objectives i relatives a l'injust i circumstàncies subjectives i referents a la culpabilitat (Díez Ripollés, 1992).

Com és innegable, l'article clarament proposa una diferenciació, però no diferencia literalment entre circumstàncies subjectives i objectives.

Es separa entre aquelles que presentin un caràcter personal, referit al subjecte actiu, i entre aquelles que presentin relació amb el fet, amb la seva execució o amb els mitjans utilitzats, i la funció principal d'aquesta diferenciació gira al voltant de determinar a qui de tots els partícips afecten. Segons això, només podrem aplicar una agreujant de caràcter personal al subjecte en qui concorre, mentre que la segona categoria d'agreujants es poden aplicar a tot aquell que en tingués coneixement o cooperés en el delictes (Cobo del Rosal y Vives Antón, 1999).

Aquesta visió crítica cobra especial sentit quan ens fixem en que, encara que classifiquem entre agreujants "objectives" i "subjectives", totes aquestes necessiten de la concurrència d'elements tant objectius com subjectius per existir (Mir Puig, 2011).

Així, encara que una agreujant sigui classificada com a objectiva, no per això deixarà de requerir que el subjecte sàpiga i vulgui cometre el fet que la fonamenta. La distinció sembla ser més rellevant quant a la possibilitat de comunicabilitat de l'agreujant amb la resta de partícips (Morillas Cueva, 2021).

La separació entre els dos tipus d'agreujants és, malgrat la crítica, encara rellevant en la doctrina i la jurisprudència. Tots els delictes requereixen elements dels dos

¹⁵ Al segle XIX, acadèmics com Francisco Silvela, president del Consell de Ministres durant la regència de Maria Cristina, argumentaven que totes les agreujants eren objectives. Dorado Montero, jurista, penalista i criminalista espanyol contemporani a Silvela, els considerava tots subjectius per indicar major perillositat del reu. (Mir Puig, 2011).

tipus, però no per això es deixa de parlar d'agreujants objectives o subjectives. Alguns autors parlen d'agreujants d'un grup o de l'altre en base a que la "causa primera d'agreujament" d'aquests serà objectiva o subjectiva. És a dir, allò que crea l'agreujant per començar, el motiu fundador, sorgeix per un major desvalor de l'injust o per un major element de culpabilitat (Mir Puig, 2011).

Em dispenso, per tant, a concretar les diferències entre ambdós tipus.

a) Agreujants objectives

Considerarem elements objectius tots aquells que, en el crim, fan possible una major apreciació de la gravetat del mal o una major facilitat d'execució d'aquest. Qualsevol d'aquestes dues situacions suposen una major desprotecció del bé jurídic o una major vulneració d'aquest. (Muñoz Conde i García Arán, 2019)

Sobre la base dels anteriors criteris, se sol classificar entre les circumstàncies objectives:

"Les circumstàncies objectives denoten una major perillositat del fet per l'especial facilitat de la comissió determinada pels mitjans (traïdoria) o pels subjectes (abús de superioritat, de confiança o de caràcter públic¹⁶), per l'especial facilitat d'impunitat (disfressa), o per ambdues raons. A més, poden suposar un atac més extens al bé jurídic (acarnissament)" (Mir Puig, 2011).

b) Agreujants subjectives

Els elements subjectius, per contra, fonamenten la seva major gravetat en criteris relacionats amb la major culpabilitat, que són inaprehensibles i només es poder provar per indicis.

Entre aquestes agreujants s'inclouen l'agreujant de preu, motius racistes, antisemites o altres classes de discriminacions, i l'agreujant de reincidència, que malgrat ser un fonament subjectiu és comprovable documentalment¹⁷. La seva

¹⁶ Circumstàncies que, tanmateix, al CP 1928 estaven classificades com a subjectives.

¹⁷ Art. 22.8CP: "Hay reincidencia cuando, al delinquir, el culpable haya sido condenado ejecutoriamente por un delito comprendido en el mismo título de este Código, siempre que sea de la misma naturaleza".

justificació dins les circumstàncies subjectives es troba en que o bé indiquen una motivació particularment indesitjable o revelen en el subjecte una actitud contrària a dret (Mir Puig, 2011).

Fixem-nos en com canvien les fonamentacions per l'agreujant, i trobem paraules com “motivació” i “actitud” que no hauríem pogut valorar des d'una perspectiva purament objectiva. Indiquen un major retret a l'autor pel fet comès. Ara, per evitar caure en dret penal d'autor cal alguna cosa més, i aquí és on entra el component objectiu de les circumstàncies de base subjectiva.

En tot cas, els postulats del dret penal del fet fan que predominin les agreujants objectives sobre les subjectives, sovint a la frontera amb el dret penal d'autor, i de més difícil prova que les primeres.

Un exemple d'agreujant subjectiva que es trobava als nostres codis penals fins al 1995 i que es va eliminar és la que trobem a l'article 10.6 del Codi Penal de 1973 com a agreujant general i a l'article 406 com a circumstància específica constitutiva de delictes d'assassinat: “Obrar amb premeditació coneguda”. (Muñoz Conde i García Arán, 2019)

La premeditació consisteix en l'existència d'una prèvia reflexió i preparació ferma de realitzar un delictes per part del subjecte, que s'ha de mantenir durant un temps i exterioritzar amb actes que evidencin aquesta intenció.

Veiem que entre els elements de la premeditació es fa menció a una part més “valorable” empíricament com ho és l'exteriorització de la intenció homicida. Per exemple, comprar l'arma del crim. Tanmateix, podem identificar una càrrega potent de significació subjectiva darrere d'aquest gest del subjecte¹⁸. Com a conseqüència, es considera avui en dia dubtosa la seguretat jurídica que una descripció així ens pugui aportar. Resulta comprensible, per tant, que aquesta agreujant es retirés del

¹⁸ STS de 26 de febrer de 1991: Per molt que puguem trobar un acte concret de l'autor que insinuï una preparació, seguim amb la tasca d'esbrinar, pels nostres propis mitjans, un element ideològic, consistent en la voluntat del subjecte a cometre el delictes després d'un procés de deliberació, un element cronològic, apreciant un lapse de temps en el que el futur inculpat es convenci a si mateix de realitzar els fets malgrat saber la seva gravetat, i un requisit psicològic, que doni llum a una decisió manifestada amb “calma i fredor d'esperit, recreació en el pensament del mal i perseverant propòsit”.

Codi, doncs a la dificultat de prova de la intenció futura es suma una fonamentació massa propera al dret penal d'autor.

c) La naturalesa mixta de les agreujants

Ja hem apreciat, mentre explicàvem els criteris de diferenciació entre agreujants objectives i subjectives, la manca d'unitat doctrinal en relació a aquesta classificació. Expliquem més a fons per què això és així.

Per començar, no estan recollits com a criteris de classificació diàfans, sinó que només es desprenen per la via indirecta de l'article 65 CP. A més, a aquesta manca de definició legal s'hi suma la discussió doctrinal sobre la seva naturalesa.

Per què ens trobem amb aquest problema? Doncs perquè, tant en doctrina com jurisprudència, podem identificar una tendència a acompanyar un major desvalor objectiu amb interpretacions sobre l'especial caràcter de l'autor, o un major retret cap a aquest per haver realitzat els actes provats (Muñoz Conde i García Arán, 2019).

Dit d'una altra manera, a la pràctica no existeix una radical separació entre allò objectiu i allò subjectiu. No hi ha judici de desvalor sobre el subjecte sense judici de desvalor de fet. Un i altre estan interrelacionats, i per tant, és difícil justificar circumstàncies basades en un mer retret subjectiu (Morillas Cueva, 2021).

Posem per exemple una agreujant coneguda que ja hem comentat anteriorment: la traïdoria. Consisteix en la utilització de formes d'execució que anul·lin les possibilitats de defensa de la víctima, i per tant podríem argumentar que suposa una major gravetat del fet o de l'injust: el bé jurídic personalíssim que es protegeix, que pot ser la vida, queda indefens i vulnerable (Arias Eibe, 2005).

Tampoc cal un pla molt articulat per aconseguir la indefensió: hi haurà traïdoria si ens amaguem darrere una porta i sorprenem la nostra víctima atacant-la de sobte, amb un clar avantatge respecte a ella. Fins aquí, tot sembla ser fàcil.

Freqüentment, però, se li ha atribuït a la traïdoria un fonament basat en el caràcter traïdor de l'autor. Sembla ridícul deixar per escrit que la traïdoria implica ser traïdor, però no ho és tant quan veiem que el nom canvia segons l'idioma, i que per

tant amb el canvi de llengua ja venen atribucions inconscients al concepte, sense haver-lo ni definit. “Traïdoria” en castellà és *alevosía*. Dins d’aquesta es distingeix entre la proditòria (que te lloc amb l’engany o l’emboscada i per tant s’associa més clarament amb la traïció), la sobtada (que conté un element sorpresa, imprevist per la víctima que la deixa indefensa) i la d’abús de superioritat (en la que la jurisprudència inclou el desvaliment previ de la víctima, i l’autor s’aprofita de l’especial situació de desemparament d’aquesta, que no ha creat ella)¹⁹.

Deixant de banda el tema de la traducció, només ens cal buscar la definició d’*alevosía* per veure que significa traïció, perfídia. En castellà tampoc ens salvarem d’atribuir a l’autor un caràcter més aviat tergiversat, malèvol. El vocabulari emprat per definir la situació que ens semblava, en un principi, prou fàcil de mesurar, ja ens indica com de subjectivitzada està, i com s’accepta indirectament l’agraciació de la pena en atenció a la forma de ser del subjecte, que resulta pròpia de la culpabilitat per caràcter, no de culpabilitat pel fet.²⁰

Es donen moltes circumstàncies en les que en les agreujants conviuen elements objectius que incrementen la gravetat del fet i elements subjectius que denoten un major retret per la forma en la que s’ha comès el crim. És per això que poques vegades es podrà parlar de circumstàncies *exclusivament* objectives o subjectives: parlarem sovint de naturalesa mixta (Muñoz Conde i García Arán, 2019).

Veiem, però, a continuació, si l’acarnissament es troba amb el mateix dilema que la traïdoria. Què és el que el caracteritza? Ens centrem en un major desvalor del fet des del punt de vista de l’injust o, al contrari, en un major desvalor per la culpabilitat de l’autor?

¹⁹ STS 247/2018, de 24 de maig de 2018.

²⁰ Fa falta subratllar que en aquest exemple hi concorren dos qüestions diferents. Evidentment, trobem una convivència entre elements objectius i subjectius, i és per això que resulta rellevant. Tanmateix, també hi trobem un major retret en l’autor no per la forma en la que ha comès el crim, sinó també pel seu caràcter “traïdor”: tractarem aquest problema a l’opinió personal.

2.3.2. L'acarnissament com a augment de l'injust: el "luxo dels mals"

En la definició de les agreujants objectives hem vist com alguns sectors de la doctrina han utilitzat l'acarnissament com a exemple. Significa, per tant, que és indubtablement una agreujant que es fonamenta en l'especial gravetat de l'injust?

En l'actualitat, trobarem a molts penalistes que estaran d'acord amb la premissa d'aquesta pregunta: l'acarnissament suposa, per sobre de tot, una major lesivitat de la conducta, incrementant l'injust material del fet. És a dir, es tracta d'una agreujant objectiva que es focalitza en l'injust: la pena és major perquè s'incrementa el mal produït augmentant deliberadament i inhumanament el sofriment de la víctima, causant-li a aquesta mals innecessaris per a la execució del delictes.²¹

Quins són els elements que caracteritzen la gravetat de l'injust? Només començar, cal fer una observació: l'acarnissament no està descrit de manera homogènia al Codi Penal, hi ha diferències entre articles citats prèviament que poden causar confusió.

En l'agreujant general, es parla d'augmentar "deliberadament i inhumanament el sofriment de la víctima, causant en aquesta patiments innecessaris per a l'execució del delictes".

En el tipus qualificat d'assassinat, es parla únicament d'un augment deliberat i inhumà del dolor, sense incorporar la paraula "innecessari" que trobàvem anteriorment, i canviant el terme "víctima" pel terme "ofès".

Què significa aquest canvi? El legislador ha introduït canvis en les definicions. Per què ha tret la innecessarietat de l'assassinat?

A primera vista, el canvi sembla que ens estigui comunicant que es pot apreciar acarnissament en un homicidi quan l'augment del sofriment de la víctima es pugui considerar "necessari" per a l'execució del delictes (Muñoz Conde, 2019).

²¹ Trobem entre aquests penalistes a Quintero Olivares i Morales Prats (2011), Muñoz Conde i García Arán (2019), Gracia Martín (1993), Queralt Jiménez (2010) i Gómez Rivero (2000).

Imaginem-nos el cas d'un autor d'assassinat i el seu pla per extreure informació de la víctima abans de matar-la. Darrere del sofriment que s'està causant hi ha un propòsit: no es fa "perquè sí" o de forma gratuïta.²²

El canvi en la definició ens suggeriria que el legislador ha volgut centrar-se en el sofriment inhumà i deliberat, sense que la innecessarietat sigui un component crucial, suscitant potser així dubtes com els que ens provoca l'exemple i fent caure totes les situacions ambivalents en els que la víctima pateix al tipus qualificat d'assassinat.²³

Tanmateix, en aquest inicial intent de solucionar els dubtes hi trobem problemes que intenten solucionar tant la doctrina com la jurisprudència.

Ho veiem, primerament, en la jurisprudència, quan aquesta s'encarrega gairebé de forma unànime de traslladar la innecessarietat de l'article 22.5 CP al tipus qualificat d'assassinat.²⁴

La doctrina afegeix que malgrat el "descuit" del legislador, el caràcter superflu del mal que es fa patir a la víctima ha de formar necessàriament part de l'acarnissament en l'assassinat. Suposar el contrari implicaria que les exigències per apreciar l'agreujant qualificada de l'acarnissament serien menors que les de l'agreujant general, cosa gairebé contra-intuïtiva quan el tipus "menys exigent" és el que està protegint el bé jurídic personalíssim de la vida i la integritat física. Acceptar la

²² Des d'una perspectiva purament objectiva, podem apreciar un increment de patiment de la víctima. A més, també podem veure com, per provocar la seva mort, no cal i és innecessari sotmetre-la a tortures. Ens falta, però, una observació: des de la perspectiva de l'autor, tot el que ha precedit la mort no ha sigut en va, tampoc arbitrari. El sofriment previ a la mort ha sigut necessari per aconseguir el pla que s'havia proposat (Mir Puig, 2011), per a extreure una informació buscada. Sense tortures, la víctima no hauria confessat.

²³ El Tribunal Suprem argumenta que els supòsits en els que es causa dolor a la víctima de manera gratuïta portaran a la qualificació de l'homicidi com a assassinat si aquests són prou intensos, però, al mateix temps, s'estimarà igualment l'acarnissament en casos en que aquesta crueltat d'especial intensitat sigui "objectivament necessària" per al compliment de les previsions de l'autor. Un mètode torturant "cruelment dolorós" no pot excloure l'agreujant qualificadora d'assassinat encara que les accions dutes a terme siguin totes funcionals i "necessàries" (Doctrina Jurisprudencial de la Sala de Lo Penal, any judicial 2008-2009).

²⁴ STS d'11 de desembre de 2011: Observa la diferenciació entre les dues definicions d'acarnissament trobades al CP i conclou: "Pero un análisis de ambas definiciones nos lleva a otorgarles un mismo contenido pues ambas definiciones coinciden sustancialmente. Así cuando se afirma que el autor para integrar el presupuesto de la agravación debe aumentar deliberada e inhumanamente el dolor del ofendido lo que está causando son padecimientos innecesarios para la ejecución del delito".

distinció també comportaria que tot allò que portés a una mort dolorosa i caracteritzada d'especial brutalitat inhumana garantiria el salt de l'homicidi a l'assassinat per acarnissament. Si aquest salt no és possible en l'agreujant general, no ho pot ser en l'agreujant específica (Gómez Rivero, 2005).

Un altre argument a favor del requisit de la “innecessarietat” del mal a l'agreujant específica és el que critica la concessió que altrament es faria a la perspectiva de l'autor. Es reconeixeria, almenys de manera indirecta, la necessarietat del mal des de la perspectiva del pla o finalitat de l'autor. Quan obrim la porta a aquest reconeixement, on posem els límits? És innecessari el sofriment quan, des de la perspectiva de l'autor, aquest és completament necessari per a satisfer, per exemple, els seus instints passionals?

La jurisprudència ha acollit a vegades el punt de vista relatiu a la perspectiva de l'autor²⁵, negant acarnissament en casos de pluralitat de ferides o aixafament del crani de la víctima com a forma de matar²⁶ perquè entrava dins dels plans de l'autor produir la mort de la víctima per aquestes vies. Posar-nos a valorar si és necessari el patiment és, sens dubte, complicat quan admetem un canvi de perspectives.

Quan concebem la innecessarietat potser ens ve el cap el concepte d'excés, un desbordament d'accions que no eren essencials per a realitzar el delictes. El TS ens parla de l'entitat del dany causat²⁷: és a dir, hem de poder diferenciar entre el dolor característic i consubstancial del propi delictes comès i aquell que existeix solament per l'acarnissament, aquell que descriu el legislador com a “inhumà”, del que

²⁵ S. de 23 de novembre de 1996 (1996, 8536): Es tracta d'un cas en el que la víctima mort a partir de cops reiterats amb navalla i punyal. Aquests, raona el tribunal, “no constituyen por sí mismos elementos o datos indiciarios de un propósito de ensañarse con la víctima, ya que pueden estar motivados por el deseo de agotar sus designios homicidas, sin que se busque de manera calculada el aumento del dolor en la persona agredida”. La motivació d'esgotar els “designis homicidas” sembla, en aquesta sentència, suficient per reconèixer la perspectiva de l'autor i negar l'acarnissament. Tinguem en compte que aquesta negació de l'acarnissament ja no és en base a l'obtenció d'informació que l'autor volia aconseguir i en base a la qual considerava l'increment del dolor necessari. En aquest cas, ens centrem tant en la perspectiva subjectiva de l'autor que descartem l'acarnissament perquè aquest considerava el patiment necessari per satisfer els seus propis desitjos, anhels i persecucions instintius.

²⁶ Mir Puig ens posa com a exemples les SSTS 29 de desembre de 1909 i 15 de novembre de 1907.

²⁷ STS del 25 de juny de 2009.

podríem haver prescindit per provocar el resultat del crim. (Dópico Gómez-Aller, 2000; Morillas Cueva, 2021)

No trobarem massa problema en identificar aquest excés a nivell quantitatiu: si el jutge observa un increment del dolor dut a terme per una sèrie d'accions que precedeixen la que posa punt i final a la vida de la víctima, la determinació del tipus penal és prou simple: hem pogut diferenciar entre allò que incrementa el dolor del dolor en sí, el desvalor de matar del desvalor que suposa l'acte de fer patir.

Com si d'un pastís es tractés, hem pogut tallar a trossos els elements del cas i repartir-los perfectament. Posem com a exemple una sèrie de ganivetades a llocs no vitals que incrementen el sofriment, fins que l'autor decideix disparar a la víctima al cap²⁸. No cal, però, que es tracti de dues armes diferents: el mateix podria succeir amb ganivetades que s'esforcen conscientment per no matar directament a la víctima, fins que una ho fa.

Ara, on sí que començarem a tenir més dubtes és en casos on l'excés no es troba en un nombre concret de trossos de pastís, sinó en el mateix tros que també mata. L'excés qualitatiu analitzaria la concreta forma que l'autor ha escollit per causar la mort i que ha afegit sofriment a la víctima (Suárez-Mira Rodríguez, 2020).



Tornant a l'exemple de les ganivetades: com valorem si hi ha acarnissament quan no podem afirmar que una d'elles ha causat la mort de manera directa i segura? És a dir, com procedim si ha sigut en tot cas l'acumulació de totes la que ha donat el resultat final? Ja no podem separar el desvalor de matar del desvalor de fer patir, i per tant ja no és tan fàcil identificar-los per separat: fins a quin punt el patiment que experimenta la víctima al morir no és el que ja va inherent en el delictes d'homicidi?

La jurisprudència sol seguir un patró de raonament relativament uniforme, en virtut del qual, si l'acte o actes són necessaris per a produir la mort, no hi haurà acarnissament. És a dir, si tenim en compte els mitjans que s'han fet servir i el resultat final, i podem apreciar un vincle causal entre aquests, no existirà agreujant

²⁸ O, també com a exemple, tenim els fets comesos a la STS d'11 de desembre de 2017: Després de cops repetits a la cara amb les mans, amb cops de puny i amb algun objecte "contundent i tallant", causants de gran dolor, el subjecte estrangula a la víctima.

per acarnissament. Podem trobar in comptables exemples en la jurisprudència que utilitzen aquest raonament. A mode il·lustratiu, n'exposo una:

La STS del 8 de juny de 2005: Un home major d'edat entra en una finca aliena amb un revòlver. A l'entrar a l'habitació de matrimoni, aquest desperta al marit, que alerta a la seva dona de l'intrús. El marit mou instintivament la mà cap al revòlver, i quan l'intrús se n'adona, dispara ràpidament i la bala travessa la mà i el braç del marit, i tot seguit també dispara a la dona, que es queda semi inconscient. Al veure l'agressor que el marit segueix conscient, canvia l'arma i s'encamina cap a ell amb un matxet de 21 centímetres de fulla. Primer, amb el mànec del matxet o de la pistola li fa un cop al cap, i després li clava una sèrie d'apunyalades acompanyades de frases com *hijo de puta, muérete, métete esto*. A partir de l'autòpsia, no és possible separar l'apunyalada o el cop concret que acaba amb la vida del marit.

El TS va condemnar a l'autor d'assassinat, però no per acarnissament, sota el raonament següent: “es preciso indagar si esa reiteración de golpes responde a la intención de prolongar el dolor pues la esencia de la agravante es ese dolo específico en cuyo caso podría hablarse de ensañamiento, o por el contrario sólo patentiza el exclusivo reiterado y definitivo fin de acabar con la vida de la víctima, en cuyo caso, tal reiteración de golpes sólo será exponente de la pasión puesta en acabar con la vida de la víctima.”

El Tribunal nega que la forma en la que es va matar sigui innecessària per aconseguir els propòsits del delictes en sí, perquè tot el que es va fer estava dirigit a acabar amb la vida de la víctima, i, de no haver-ho fet, ara mateix el marit seguiria viu. Al veure una intenció i causalitat tan aparent, el Tribunal descarta per l'assassinat per acarnissament.

Veiem en aquesta sentència i altres²⁹ que, tan bon punt els actes de l'autor, a nivell causal, són indispensables per la mort, es descarta l'acarnissament. En què

²⁹ Afegixo altres sentències on ocorre el mateix: SSTS d' 11 d'abril de 1991, 26 de juny de 1989, 8 de juny de 2005 i 26 de setembre de 1988. Totes comparteixen una valoració per la causalitat entre les accions de l'autor i la mort de la víctima que determina la concurrència (o no) de l'acarnissament. Com a forma d'il·lustració addicional, explico breument els fets de l'última: Els acusats havien realitzat, abans de matar la víctima, diverses incisions amb un ganivet a les seves cames per evitar que fugís, després fent-la caure i portant-la a un descampat en el que, “aprovechando lo desolado del lugar, comenzaron todos ellos a asestar continua y reiteradamente golpes en cara y cabeza, tras

consisteixen aquests actes, la forma en la que es realitzen o les opcions disponibles de l'autor totes passen a segon pla.

Alguns penalistes³⁰ han identificat i posat nom a aquesta tendència: l'anomenen òptica absoluta o concreta de l'acarnissament, i la diferencien de la relativa o abstracta.

El raonament de l'òptica absoluta sembla impecable.

Si pareessin les ganivetades, els cops, els talls, no hi hauria mort. Es tallaria el procés causal i ja no estariem parlant ni d'homicidi ni, molt menys, d'acarnissament. Totes aquestes accions acumulades són necessàries, no innecessàries (com exigeix



l'acarnissament), per produir la mort. On trobem l'excés en que cada ganivetada, cada cop, cada tall, siguin completament indispensables per arribar al resultat final?

Existeix, però, un altra òptica: l'òptica relativa de l'acarnissament. És a partir d'aquesta que podem contestar alguns dubtes o preocupacions amb els que la interpretació en termes absoluts, segons alguns sectors de la doctrina, es queda una mica curta.

Part de la jurisprudència ha arribat a entendre el concepte d'innecessarietat més àmpliament, tenint en compte el context de l'acció, i sobretot les possibilitats de les que disposava l'autor³¹.

su caída al suelo, de los que la víctima se defendió, cubriéndose la cara con las manos en las que recibió innumerables cortes y heridas”. El TS, no aprecia acarnissament i per tant redueix el crim d'assassinat dictat pel tribunal d'instància a homicidi simple: “la intención de los sujetos activos, parcialmente, no fue otra que la de matar aunque para ello usaran una dinámica comisiva bárbara y sumamente violenta, si bien no refinada, ni tendente a otro fin que al de matar, cuanto antes, a su infortunada víctima siquiera utilizaran una dinámica comisiva salvaje y preñada de insano furor”. La reducció es fonamenta en reconèixer una certa “necessarietat” en els cops per aconseguir la mort. Per tant, el Tribunal identifica una causalitat entre el conjunt de cops i la mort de la víctima, i és aquesta la que fa que descarti l'acarnissament.

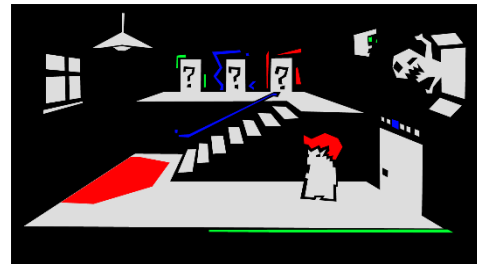
³⁰ Entre ells, Mir Puig (2011), Gómez Rivero (2005), Córdoba Roda i García Arán (2005) i Alonso Álamo (2015).

³¹ STS d'11 d'abril de 1994: El TS aprecia acarnissament perquè entén que l'autor podria haver consumat la mort amb “la acción inicial de estrangulamiento, y al no consumarlo y dejar caer a la víctima semiinconsciente, comenzó a darle patadas en la cabeza de modo que ésta rebotase contra la pared y dándole a continuación la vuelta al cuerpo, poniéndolo en posición decúbito supino le arrojó sobre la cara seis o siete losetas de terrazo de gran tamaño que se encontraban en aquel lugar apiladas, de las cuales algunas se fracturaron, y como viera que continuaba con vida la golpeó

A partir d'aquesta interpretació, el que s'aprecia quan es parla d'acarnissament no és un procés casual, o la producció del resultat en sí. Per què? Doncs perquè el resultat ja es preveu en l'homicidi per si sol. El nucli del desvalor del delictes d'homicidi és la mort de la víctima.

El que el legislador està contemplant quan crea la circumstància d'acarnissament (i qualsevol de les altres de l'article 139 CP) són els aspectes que rodegen l'execució i la producció del resultat, però no el resultat com a tal. En l'assassinat, es busca que el fet sigui especialment digne de desvalor, ja sigui perquè l'autor ho fa per un preu, perquè s'ha assegurat de que la víctima estigui indefensa, o perquè s'acarnissa (Gómez Rivero, 2005).

La necessarietat en aquest context no gira entorn de si cadascun dels actes del subjecte han sigut necessaris per causar la mort (realitat innegable quan es tracta d'un excés qualitatiu), sinó entorn de la necessarietat del mal en el context del que disposem per cada cas concret. Això es traduiria en ampliar la perspectiva i observar quines eren les opcions o els mètodes dels que disposava l'autor per cometre el delictes.



Es redueixen així els casos com els exposats en totes les sentències anteriors en que el mitjà que s'utilitza pot considerar-se realment “necessari”, ja que totes descriuen una brutalitat difícil de justificar. Si, per exemple, el subjecte disposa de pistola com en la sentència del 8 de juny de 2005, l'ús del matxet no es consideraria indispensable, i es tindria en compte la decisió d'aquest de no fer servir la pistola expressament, per molt que la intenció de matar no canviés. La necessitat de fer servir arma blanca per matar en aquest context no existeix, i al no existir, s'està

repetidas veces con maderos en la cabeza hasta que los partió, produciéndole con todas esas acciones lesiones mortales y dándose cuenta de los brutales sufrimientos que estaba produciendo a su víctima y estando agonizando, tomó una estaca de madera procedente de uno de los maderos que había fracturado en su cabeza, e introduciéndosela por la boca y golpeándola en su parte superior se la clavó”. El mateix tribunal admet que el conjunt de les accions produeixen lesions mortals, totes ens duen al resultat final. Si només avaluem la causalitat entre els fets i la mort, tots aquests actes van ser necessaris per aquesta. Tanmateix, el TS arriba a una conclusió diferent a l'habitual, revelant que la simple comprovació de que tots els cops eren indispensables per produir el resultat no pot ser suficient per a descartar la circumstància.

incrementant deliberadament i inhumanament el dolor de l'ofès. De la mateixa manera, si el subjecte només disposa d'arma blanca, no qualsevol acció amb aquesta serà acceptable per descartar acarnissament: pot ser que considerem innecessària la utilització d'aquesta a llocs no vitals deliberadament quan l'ofès es troba en una situació especial d'indefensió (tot i que, repeteixo, siguin totes les accions necessàries per la mort en sí de la víctima).³²

No s'apreciarà acarnissament quan resulti difícil imaginar-se una altra manera de cometre el crim que hauria reduït el dolor de la víctima. Tinguem en compte, per tant, que múltiples punyalades no sempre han d'implicar assassinat. Si l'autor només compta amb arma blanca i necessita més d'una sola punyalada per matar a la persona, ja sigui “debido al fracaso de las iniciales para provocar la muerte” o per la “defensa de la víctima”, podem afirmar que per produir l'homicidi el subjecte necessita seguir apunyalant.³³



En la doctrina, es subratlla en alguns casos la necessitat d'abandonar la concepció absoluta de l'acarnissament i optar per aquesta òptica relativa, concebent-se la innecessarietat des d'un punt de vista *ex ante*, d'abans del resultat i fixant-nos més en els mitjans alternatius disponibles (Mir Puig, 2011).

Altres autors no només defensen l'adopció del criteri relatiu, sinó que opinen que és només a partir d'aquesta postura que es pot apreciar acarnissament en

³² STS 27 de gener de 2005: Un home convida a casa seva a una noia que acaba de conèixer a un bar de copes. Ja a casa, vol tenir relacions amb ella, i ella s'hi nega i es queda adormida. L'home, per tant, es dirigeix a la cuina, agafa un ganivet de serra, torna a l'habitació i es disposa a clavar-li punyalades a la noia, produint-li 10 ferides (algunes vitals) en diverses zones del cos. El Tribunal aprecia l'acarnissament, encara que el seu raonament es centra en les intencions de l'autor (si volia fer sofrir a la víctima o només la volia matar: acaba decantant-se per la primera opció). Des d'una perspectiva sobre l'acarnissament abstracta diríem que, considerant irrellevant si l'autor volia matar a la víctima o fer-la patir abans de matar-la, s'aprecia acarnissament perquè aquest va escollir apunyalat en zones no vitals a una persona que estava adormida i quieta i que per tant podia matar amb facilitat. Tenint aquesta opció on no s'incrementava el seu patiment de forma innecessària i no prenent-la, el subjecte és culpable d'un assassinat per acarnissament.

³³ STSS de 12 d'abril de 2005 i de 26 de juny de 1989: En el cas de la primera STS citada, diversos subjectes ataquen a un taxista. Disposant només d'una navalla, un dels subjectes immobilitza al taxista mentre l'altre li clava un total de vint-i-cinc vegades amb la intenció de matar-lo. El Tribunal no aprecia acarnissament, i per tant es tracta d'un homicidi. Sense negar la brutalitat de l'acte, en aquest cas ens pot semblar més complicat imaginar-nos que les punyalades emprant arma blanca petita contra una persona desperta que pot estar cridant, movent-se i intentant escapar-se eren “opcionals” per als culpables.

determinats casos en els que la consecució del resultat està plagada de peculiaritats que rodegen la seva producció (Gómez Rivero, 2000).

Per exemple, supòsits en els que el mitjà escollit per produir la mort de la víctima és la transmissió del virus de la SIDA. Des d'una perspectiva absoluta, el patiment físic i psíquic prolongat durant el temps que sigui (poden ser anys) és una conseqüència necessària. Ara, potser valorem diferent aquesta necessarietat si podem imaginar-nos una altra manera de matar que l'autor podria haver escollit (Gómez Rivero, 1998).

Altres supòsits que es resolen millor segons el criteri subjectiu són aquells en els que s'ha arribat a apreciar acarnissament per comissió per omissió³⁴. Podríem pensar que en la circumstància d'acarnissament mai pot concórrer en un comportament d'omissió, “perquè l'omitent no realitza pròpiament l'acció causant del resultat final”³⁵.

Encara que puguem afirmar que la inacció i la mort de la víctima han estat relacionades, és cert que manca una acció pròpiament dita per part del subjecte en qüestió. Tanmateix, la jurisprudència, quan ha condemnat per acarnissament en comissió per omissió, ha adoptat una perspectiva més aviat relativa: “l'acarnissament no s'ha de vincular necessàriament al resultat final, sinó a mals causats a la víctima en el curs que conduí a la seva mort i que no eren necessaris perquè aquest desenllaç es produís, ja que s'hauria produït igual sense eixos altres

³⁴ La comissió per omissió és, no obstant, una figura que requereix la posició de garant. Dit d'una altra manera, les circumstàncies per a que s'aprecii homicidi o acarnissament canvien: encara que es produeixin tots els fets tipificats en la descripció de l'article 139.3 CP, si l'autor no té una obligació d'impedir el resultat en raó d'un especial deure jurídic amb la víctima o no ha creat una ocasió de risc anteriorment per la vida d'aquesta (art.11 CP), no es considerarà autor d'un delicte en el que no ha comès cap acció.

³⁵ SAP de 29 d'abril de 2022: Es tracta d'una parella sentimental estable sense convivència. L'home és coneixedor de que la seva parella té una patologia per la qual s'ha de medicar diàriament (diabetis grau I, a més de ser insulínoddependent). Un dia, la dona es troba físicament molt malament i truca a la parella perquè vingui a casa a ajudar-la. En arribar a casa, aquest no l'ajuda, només la contempla i la grava amb el mòbil mentre la dona es va deteriorant cada cop més, perd la consciència mentre agonitza i acaba morint. Més enllà de la postura sobre la posició de garant de la parella, criticable per separat, s'aprecia acarnissament per haver deixat morir sense fer res per evitar el resultat, i per incrementar el dolor de la víctima amb la conducta burlesca, “que a més gravà en vídeo estant la dona en condicions tan deplorables que ben segur no voldria que ningú la veiés”.

mals, que poden ser tant físics com psíquics, perquè també els psíquics causen patiment”³⁶.

L'autor tenia alternatives amb les que el patiment s'hauria reduït clarament? Si és així, la forma de cometre la mort era innecessària.

Com a mode de conclusió, el principal element que fonamenta l'augment de l'injust en l'acarnissament és la innecessarietat del sofriment de la víctima, fins al punt que és considerat inhumà. La innecessarietat en l'acarnissament s'entén de maneres diferents en la doctrina i la jurisprudència, però diferencien principalment la innecessarietat des del punt de vista relatiu a l'autor, des de la perspectiva absoluta que es centra en la causalitat dels fets i des de la postura relativa que intenta incorporar el context i les opcions del subjecte.

2.3.3. L'acarnissament com a augment de la culpabilitat: la crueltat d'ànim

Una part de la doctrina tradicional veu l'agreujant d'acarnissament fonamentada en la major culpabilitat de l'autor, que actua deliberadament per fer-li més mal a la víctima. És a dir, considera que el motiu darrere de l'agreujant no el trobarem necessàriament en la major gravetat de l'injust sinó en el major retret o en l'increment de culpabilitat d'aquell que realitza els fets (Cobo del Rosal, del Rosal Blasco y Rodríguez Mourullo, 1995).

Fins ara ens hem fixat en el patiment de la víctima i, més concretament, en la seva innecessarietat. En aquest apartat, la paraula a analitzar deixa de ser innecessarietat i desplaçem el nucli essencial de l'acarnissament en la “deliberació”. Quan els articles 22.5 i 139.1 CP ens parlen d'un augment deliberat del dolor, a què es refereixen?

Per a que hi hagi acarnissament, sovint es recalca que no n'hi ha prou amb que es produeixin sofriments innecessaris, sinó que, a més, cal que la conducta denoti un desig per part del subjecte de causar concretament sofriments addicionals en la

³⁶ SAP de 29 d'abril de 2022.

víctima, el que alguns autors anomenen “maldat cruel, sense finalitat” o “maldat exagerada”, pel simple fet de fer mal (Morillas Cueva, 2021).

Es busca una especial perversitat³⁷, un element afegir al dol, potser fins i tot una predisposició subjectiva al sadisme (Queralt Jiménez, 2010).

La jurisprudència és molt clara al voltant d'aquest tema: tendeix a comprendre l'acarnissament amb aquesta clau subjectiva com a element essencial. És a dir, acostuma a no acceptar que concorre acarnissament quan no aprecia el desig de l'autor d'augmentar estèrilment el sofriment de la víctima, encara que sí que tingués intenció de matar-la i fos conscient de que li estava causant mals innecessaris. Es busca i s'exigeix un especial ànim subjectiu que transcendeix la simple intencionalitat.³⁸



No n'hi ha prou amb la simple brutalitat de l'acte³⁹, l'element de la crueltat s'ha de trobar per algun lloc. De cap altra manera podríem entendre les conclusions a les que arriba la jurisprudència en sentències com la ja citada STS de 8 de juny de 2005. Malgrat que l'autor, després de disparar i no matar al marit, l'apunyala a diverses zones amb un matxet i li dona cops amb el revòlver fins que mor, no hi ha acarnissament. Al valorar si concorre l'element subjectiu, el tribunal argumenta

³⁷ SSTs de 29 de setembre de 2005 i 14 de setembre de 2006: L'element subjectiu ha de ser contemplat com “un interno propósito de satisfacer instintos de perversidad, provocando, con una conciencia y voluntad decidida, males innecesarios y más dolor al sujeto pasivo”, de modo que no se apreciará la agravante si no se da “complacencia en la agresión”, por brutal o salvaje que esta haya sido, en la forma realizada con la finalidad de aumentar deliberadamente el dolor del ofendido.

³⁸ STS de 15 de maig de 1990: “especial deleite en relación al dolor de la víctima”.

STS de 26 de setembre de 1988: “singular goce en prolongar deliberada e inhumanamente los sufrimientos del ofendido”.

STS de 17 de març de 1989: “deleite morboso que se obtiene prolongando los sufrimientos de la víctima, complaciéndose en martirizarla y atormentarla”

S. de 25 de juny de 1998 (1998/5594) “complacencia en el sufrimiento causado a la víctima, elemento subjetivo que entraña el íntimo propósito de satisfacer instintos de perversidad provocando, con conciencia y voluntad decidida”.

³⁹ Des del canvi en la legislació penal en el Codi Penal de 1848, on es va abandonar la conceptualització legal d'acarnissament basada en criteris estrictament objectius (“turment, acte de ferocitat o crueltat” sobre la víctima), l'acarnissament ja no depèn exclusivament del nombre de ferides o esdeveniments suportats per la víctima (Quintero Olivares i Morales Prats, 2011).

que: “las frases de Pietro (l’autor) con que acompañaba sus puñaladas después del disparo efectuado a la víctima y que están recogidas en el factum ‘hijo de puta, muérete, métete esto’, refuerzan claramente que la intención fue de matar y sólo matar a su víctima, sin que aparezca el dolo adicional de una crueldad consistente en incrementar el dolor (...), sin que exista satisfacción adicional de ese sufrimiento innecesario y que se traduce en saborear su poder ante la víctima de esta manera”.⁴⁰

Per tant, l’acarnissament en clau subjectiva veu en l’autor una espècie de “delit morbós” al voltant de fer-li mal a la víctima, o una intencionalitat de causar mal addicional que excedeix el simple saber i voler o dol directe. És tan crucial trobar aquest element que alguna interpretació ha arribat a no veure acarnissament quan l’objectiu prioritari de l’autor no era l’augment del dolor, sinó satisfer els seus instints perversos.⁴¹

El sector de la doctrina més partidari d’atorgar-li a l’acarnissament un fonament d’augment de l’injust veuen en la paraula “deliberació” una simple referència al fet de que ha de concórrer dol en l’autor, com en qualsevol altre tipus qualificat d’assassinat. És a dir, la deliberació es tradueix en que l’autor ha de comprendre que el mitjà de produir la mort és una conducta que causa sofriment addicional, i que vulgui perseguir aquesta finalitat de forma directa (Gómez Rivero, 2005).

Per tant, no existirà acarnissament en casos on l’autor, per exemple, no és conscient de l’augment del patiment que comporta la forma en la que ha escollit actuar.⁴²

⁴⁰ També poden resultar d’interès les SSTS de 6 de maig de 2004 i 25 d’abril de 1988: en aquesta última, l’autor tira un matalàs en flames a un home sense sostre des de la planta superior d’un local, i aquest mor. El Tribunal nega acarnissament perquè no identifica el propòsit deliberat que exigeix: “el acusado exterioriza una reprochable indiferencia, pero esto mismo no es suficiente para configurar el propósito deliberado de ensañamiento.”

A més, afegeixo la STSJ de Catalunya, a data de 21 de gener de 1999: es descarta l’acarnissament perquè, malgrat que s’hagin complert els elements objectius, el fet criminal no es trobava inspirat “en una maldad reflexiva dirigida a causar un dolor añadido e innecesario, sino en una ira homicida que se desfogaba en la víctima, y trata de acabar con ella como sea”.

⁴¹ STS de 21 de febrer de 2001: L’element subjectiu de l’agreujant “no puede ser confundido sistemáticamente con el placer morboso que se pueda experimentar con el sufrimiento ajeno”.

Tanmateix, aquesta interpretació s’ha arribat a considerar improcedent pel mateix Tribunal Suprem. STS de 17 de març de 1989: “precisamente el síndrome de sadismo, si aumenta el sufrimiento de la víctima, deliberadamente, aunque sea para conseguir un placer propio es indudable que ello entraña ensañamiento, porque aumenta, a sabiendas, el dolor de la ofendida, aunque conjuntamente ello lo verifique para obtener un goce.”

⁴² S’exigeix el dol. Si l’autor no té consciència de que està causant en la víctima sofriments que es podria estalviar i que són innecessaris no es podrà apreciar aquesta circumstància, com es deriva de

2.4. Posició personal

L'acarnissament és una figura complexa, la definició de la qual no és fàcil. Després d'haver-ne analitzat el fonament com a augment de l'injust i com a augment de la culpabilitat, la meva conclusió és que es tracta d'una agreujant inevitablement mixta.

En un delictes d'assassinat per acarnissament hi concorren patiments excessius i innecessaris, físics i/o psíquics, on el bé jurídic de la vida és atacat més extensament que en un homicidi simple. Ara, el subjecte també coneix aquesta realitat i la persegueix de totes maneres, sent per tant digne d'un retret superior. La seva culpabilitat incrementa.

Quant a la forma en la que s'ha d'interpretar la innecessarietat del sofriment, soc partidària de fer-ho en base a l'òptica relativa: des d'una perspectiva ex ante.

Hi podrà haver una relació de causalitat entre ganivetades, cops de puny o trets i la mort de la víctima, però no per això hem de descartar tan ràpid la concurrència de l'agreujant: concordo amb Gómez Rivero que la simple relació entre causa i efecte ja es valora en l'homicidi simple, i que en l'acarnissament el legislador ha volgut posar èmfasi en alguna cosa més.

Tampoc considero que la perspectiva subjectiva de l'autor per valorar la innecessarietat sigui l'encertada: encara que el torturador busqui, prioritàriament, una confessió, també pot buscar l'autor d'un robatori comprar droga o aconseguir diners per donar a una ONG. La finalitat personal de cada subjecte no hauria de ser la delimitadora de si concorre delictes d'assassinat o no: encara que es busqui una confessió, això no descarta que el subjecte obra sabent i volent causar dolor innecessari.

Tanmateix, trobo problemàtica la comprensió, mitjançant aquesta òptica relativa, de la transmissió del virus de la SIDA. Com he explicat anteriorment en l'exemple, podria concórrer assassinat per acarnissament quan l'autor, al transmetre el virus,

l'art. 14.2 CP: "El error sobre un hecho que cualifique la infracción o sobre una circunstancia agravante, impedirá su apreciación."

ha causat un excessiu patiment en la víctima i podria haver-se'l estalviat si hagués triat un altre mètode per consumir la mort.

Ara bé, avui en dia a Espanya el virus de la SIDA és una malaltia crònica, per la qual una persona no ha de morir necessàriament. Atribuir la culpabilitat d'una mort per SIDA a la persona que va transmetre el virus, encara que fos amb la intenció de provocar major patiment, em sembla excessiu, sobretot quan parlem d'assassinat. Poden passar anys des de la transmissió fins a la defunció, un temps en el qual no es te cap control sobre el que acabarà passant, ni se sap amb constància si la víctima morirà o no.

Per tant, en aquest supòsit abans que l'acarnissament el que és dubtós és que la transmissió de la malaltia pugui considerar-se un acte homicida.

També opino que l'apreciació de que l'autor podria haver obrat de manera diferent reduint el sofriment innecessari ens porta, en aquest cas concret, cap a conclusions estranyes. És fàcil veure l'exigència que se li fa a un home quan compta amb un revòlver carregat, matxet i cops de puny i decideix escollir la ruta de les punyalades, els talls i els cops. Per evitar l'agreujant, hauria d'haver disparat a la seva víctima a un lloc vital. Qualsevol acció més enllà és digne d'increment de l'injust i de la culpabilitat.

Tanmateix, un crim on es transmet és d'un gènere molt diferenciat al de la violència crua que acostuma a concórrer en delictes amb acarnissament, i per tant aquesta exigència no es veu d'una manera tan nítida: què li estem demanant a l'autor? Quina era la manera idònia de matar per evitar acarnissament? Hauria d'haver agafat un ganivet i apunyalat a la víctima mentre aquesta cridava i es defensava, enlloc de fer-la patir durant anys? No acaba d'encaixar que, per evitar l'assassinat i ser condemnat per homicidi simple, el transmissor del virus hauria d'haver agafat activament un ganivet o una pistola, sobretot quan en els seus actes anteriors cap d'aquests objectes hi havia estat present.

És amb la concepció generalitzada de l'element subjectiu amb la que possiblement discrepo més. He observat que la jurisprudència acostuma a encarar l'agreujant des

d'una perspectiva també mixta⁴³: és a dir, per a que concorri acarnissament ha d'observar un element objectiu i un de subjectiu. També aprecio, però, com l'element subjectiu és descrit i concebut d'una manera diferent a la que considero més raonable.

L'element subjectiu sovint es prova només quan es pot detectar en el subjecte una espècie de delit morbós, una recerca exclusiva de fer mal a la víctima. A partir de la paraula “deliberadament” alguns se'n van cap al terreny de l'autor recargolat, fred, malèvol, pervers. M'ha semblat detectar que s'ha creat un motlle del tipus de persona capaç de cometre un crim d'assassinat per acarnissament, i només quan encaixa amb aquestes concepcions és quan el sentenciarem amb l'agreujant. Crec que s'ha de vigilar amb la utilització d'adjectius com els que menciono en aquest paràgraf. Ens els podríem trobar tant en una sentència on ha de regnar l'anàlisi crític i separat del judici moral com en l'apartat d'una novel·la on es descriu el principal antagonista, aquell a qui col·loquialment anomenaríem “el dolent”. Aquí és on resideix el problema.

En la meva opinió, l'element subjectiu digne de retret en l'acarnissament, aquell que augmenta la culpabilitat, és el saber i voler fer aquest mal superior al de l'homicidi simple, més enllà de si s'ha perseguit exclusivament o de si el temperament de l'autor és especialment típic de personatge de terror (fred, cínic, amoral, indiferent) o no. Cal dir que jurisprudència recent del TS, malgrat no ser la norma general, va per aquest camí.⁴⁴

⁴³ STS de 16 de gener de 2018: “el ensañamiento requiere un elemento objetivo, constituido por la causación de males objetivamente innecesarios para alcanzar el resultado típico, que aumentan el dolor o sufrimiento de la víctima; y otro subjetivo, que el autor debe ejecutar, de modo consciente y deliberado, unos actos que ya no están dirigidos de modo directo a la consumación del delito, sino al aumento del sufrimiento de la víctima.”

STS del 25 de juny de 2009: Enumera els elements de l'agreujant, i en podem distingir quatre, alguns subjectius i alguns objectius. “La entidad del daño causado, que el daño implique un dolor o sufrimiento, que el daño merezca ser calificado como inhumano” i “que el sujeto activo perciba que causa, y se proponga precisamente a obtener ese incremento de dolor o sufrimiento. Eso y no otra cosa supone la exigencia típica de la deliberación.”

⁴⁴ STS de 6 d'abril de 2017: Senyala que en l'acarnissament es requereixen dos elements. Un d'objectiu, constituït per la causació de mals que augmenten el dolor o patiment de la víctima, i que són objectivament innecessaris per a arribar al resultat típic. L'element subjectiu consisteix en que “el autor debe actuar de modo consciente y deliberado, para lo cual es suficiente que pueda afirmarse que sabía que con esa forma de actuar necesariamente aumentaba el sufrimiento de la víctima”. És a dir, no es precisa cap tipus de fredor o especial complaença en el dolor de la víctima. Tampoc que es busqui directa i exclusivament la causació d'un mal major.

Moltes de les sentències que he citat en aquest capítol descartaven acarnissament perquè, malgrat que els elements objectius es complien, el caràcter i l'estat d'ànim de l'autor no semblaven encaixar amb el motlle establert. Sens dubte, el dol i la coneixença de que s'estaven produint patiments excessius hi eren presents, però no suficients. Faltava una cosa més, aquesta especial maldat i complaença en el fer patir que es diferenciava del voler matar.

Sospito que la procedència d'aquest tipus de descripcions, només previstes en els crims més greus, prové de l'eterna diferenciació entre allò que fonamenta l'homicidi i el que fonamenta l'assassinat.

Malgrat que ara es trobi dins del capítol sobre l'homicidi i les seves formes, i que alguna corrent jurisprudencial consideri que es tracta d'una modalitat d'homicidi⁴⁵, la major part de la doctrina veu l'assassinat com a delictes diferents, independents i autònoms de l'homicidi⁴⁶. (Torío López, 1998; Muñoz Conde, 2019; Queralt Jiménez, 2010; Serrano Maíllo, 1999).

Una part de la doctrina encara és crítica amb la diferenciació entre l'assassinat i l'homicidi, sota l'argument de que es fonamenta en allò ètic, una "subjectivització" del dret penal on es tenen en compte de forma destacada elements personals del subjecte, del seu caràcter o la seva personalitat insuficientment relacionats amb el fet i que són incompatibles amb el Dret penal contemporani de la culpabilitat i del fet (Cobo del Rosal i Carbonell Mateu, 1989; Torío López, 1999).

Analitzar a fons aquestes afirmacions comportaria un treball separat, però les exposo breument en aquest apartat perquè encaixen amb la crítica cap a l'especial protagonisme que, en la meua opinió, se li atribueix a la forma de ser de l'autor durant el moment en que es comet el delictes.

⁴⁵ SSTs de 31 de desembre de 2002 i 10 d'abril de 2003. En la primera de les dues sentències, on l'acusat mata a la seva veïna concurrent traïdoria al haver-la atacat de forma inesperada amb una barra o martell de ferro, el tribunal parla de l'assassinat com a "modalitat" de l'homicidi.

⁴⁶ Fins a 1932, l'assassinat ostentava el seu propi capítol en el CP. Encara que ara ja no sigui així, en el capítol de l'homicidi i les seves formes no es parla de circumstàncies agreujants de l'homicidi, sinó de "reu" d'assassinat.

Finalitzo l'apartat amb una cita de Francesco Carrara (18 de setembre de 1805 - 15 de gener de 1888), conegut penalista i professor italià que, fa més de 130 anys s'oposava a la pena de mort:

“No s’ha de punir la maldat de l’home, sinó la perversitat de l’acció, si no es vol confondre l’ofici del legislador penal amb el de moralista.” (Carrara, 1877)



3. Arravatament momentani i estat passional durador

Fins ara, la definició d'acarnissament, les seves fonamentacions i els dubtes que poden suposar han sigut els protagonistes de tota aportació doctrinal i sentència. Ens queda, però, afegir-li a aquesta agreujant amb la que estem ara familiaritzats la concurrència de l'atenuant d'estat passional. Havent vist tots els elements que caracteritzen l'acarnissament (entre ells, en molts casos, un caràcter fred, conscient i perseguidor de l'excés en el patiment de la víctima), el considerarem compatible amb un crim passional, un delicte on regnen les emocions i el descontrol?

3.1. Què és l'estat passional?

3.1.1. Definició i diferències entre arravatament i obcecació

Quan Kant ens parlava de passions al seu llibre *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (L'antropologia en termes pragmàtics), les diferenciava estrictament de les emocions, i ho feia mitjançant vívides metàfores:

“L'emoció és l'aigua que trenca amb violència els dics i s'escampa; la passió, el torrent que excava el seu propi llit i discorre per ell.”⁴⁷



Dit d'una altra manera, l'emoció és un sentiment intens, que sorgeix de cop i va acompanyat de fortes reaccions fisiològiques. Per exemple, l'accelerament del cor, del ritme respiratori, pal·lidesa, vermellor, suor i llàgrimes. L'emoció dura poc, es trenca, impacta com l'aigua amb les roques. La passió, contrastant amb l'emoció, és pertinaç, ens porta cap a una direcció de manera intensa i de manera més estesa en el temps (Rodríguez Devesa, 1994).

⁴⁷ Descripció trobada al llibre de H.L. Wilson (2006), obra d'anàlisi del text de Kant.

L'estat d'ànim pot tenir un rol molt rellevant en les accions que emprenem, i això és especialment rellevant perquè no sempre som nosaltres els causants de les nostres pròpies emocions. El dret, per tant, ho té en compte.

El Codi Penal regula l'atenuant d'estat passional al Capítol III "De las circunstancias que atenúan la responsabilidad criminal":

Art. 21.

Son circunstancias atenuantes:

3ª. La de obrar por causas o estímulos tan poderosos que hayan producido arrebató, obcecación u otro estado pasional de entidad semejante.

Com en tantes altres ocasions, la configuració de l'actual atenuant d'estat passional procedeix de manera gairebé inalterada del Codi de 1848, amb molt poques, encara que significatives, variacions.⁴⁸

La seva presència es considera que disminueix la imputabilitat del subjecte quan sofreixi una ofuscació de la ment, produïda per causes o estímuls del seu voltant, sempre suficientment poderosos.⁴⁹

Amb aquesta descripció, podem veure com no ens trobarem amb els mateixos problemes que l'acarnissament per decidir exactament si es tracta d'un atenuant de caire objectiu o subjectiu: és a l'autor a qui se li produeix l'arravatament o l'obcecació, i no tenim cap altra referència que no sigui el seu caràcter o temperament. Per tant, l'estat passional és un atenuant eminentment subjectiu (Vázquez Iruzubietá, 1988 ; Cobo del Rosal, 2011 ; Luzón Cuesta, 2019).

A priori, no valorarem els motius o les causes al voltant de la reacció passional, només la intensitat que aquests provoquen, ja que no ens movem en l'àmbit de l'injust: ens fixem en la imputació personal (Mir Puig, 2011).

⁴⁸ La definició de l'atenuant al CP de 1848 és "obrar por estímulos tan poderosos que naturalmente hayan producido arrebató u obcecación". Ja al CP de 1822, quan es tractaven les atenuants, es parlava de "los sentimientos y los móviles apasionados, expresamente cuando se hubiera actuado por indignancia, amor, amistad, gratitud, ligereza o el arrebató de una pasión".

⁴⁹ SSTs de 12 de febrer de 2016, de 2 d'octubre de 2000, 5 d'octubre de 2001 i 22 d'octubre de 2001.

Els conceptes d'arravatament i obcecació es fan servir de referència per situar-nos en la intensitat d'aquest estat passional, i també per entendre a què es refereix més o menys el legislador quan parla d'un altre estat passional de similar entitat⁵⁰ (Morillas Cueva, 2021).

Doctrina i jurisprudència acostumem a estar d'acord en la definició d'ambdós conceptes. Els dos consisteixen en una “sensible alteración de la personalidad del sujeto cuya reacción de tipo experimental ante estímulos externos incide sobre su inteligencia y voluntad, presentándose como una respuesta que puede ser entendida dentro de parámetros comprensibles en un entorno normal de convivencia”⁵¹.

A nivell més individualitzat, l'arravatament sovint es relaciona amb enfurismar-se, amb deixar-se portar durant un moment curt i de caràcter sobtat, per una emoció, especialment la ira.⁵² L'obcecació, per contra, consisteix en una ofuscació persistent, una “conmoción, estado de ceguedad, de contenido pasional, que provoca un estado de ofuscación, de carácter duradero.”⁵³

L'arravatament es distingeix de l'obcecació de la mateixa manera, segons alguns autors, que les emocions i les passions que ens descrivia Kant (Mir Puig, 2011). L'emoció és sobtada i de curta duració, com la ira, mentre que la passió és pertinaç i exigeix un cert lapse de temps (com l'enveja o la gelosia).⁵⁴

⁵⁰ Si aquestes emocions arriben a excloure de forma completa la imputabilitat, donaran lloc a l'estimació de l'eximent de trastorn mental transitori (art. 20.1 CP). Si la disminució de la imputabilitat és molt considerable, aquesta pot motivar l'aplicació d'una eximent incompleta (art. 21.1 CP). STS de 13 d'octubre de 1993: en el seu límit inferior, “no puede confundirse con el acaloramiento o leve aturdimiento que acompaña al agente en la dinámica delictiva de ciertas infracciones.”

⁵¹ STS de 12 de desembre de 2005.

⁵² STS de 24 de setembre de 1996: “especie de conmoción psíquica de furor de carácter súbito y de corta duración desencadenante de una reacción agresiva cuasi-instantánea que escapa a la capacidad de autocontrol de quien se encuentre en tal estado”.

⁵³ SS de 25 de febrer de 2015 (86/2015) i de 3 de maig de 2013 (355/2013), i SSTS de 27 d'abril de 1998, de 5 de gener de 1988, de 6 d'abril de 1989, de 21 de setembre de 1991 i de 14 d'abril de 1992. Totes ens parlen de les definicions d'arravatament i obcecació, i coincideixen.

⁵⁴ El CP de 1928, quan contraposava obcecació i arravatament, els descrivia com a “obcecación pertinaz y arrebató momentáneo”.

3.1.2. L'atenuant analògica com a clàusula residual

Quant al tercer supòsit que pot portar a estimar la concurrència d'estat passional, és a dir, "l'estat passional de similar entitat", la doctrina té opinions diferenciades. Alguns penalistes opinen que la redacció de l'article 21 CP és suficientment àmplia i encertada, albergant en ella tota mena d'emocions que són passionals i que minven la culpabilitat del subjecte, sense necessitat d'utilitzar una redacció legislativa més extensa (Cobo del Rosal, 2011).

Altres, però, consideren que amb els dos primers supòsits n'hi ha prou, i que el tercer element, que es pot denominar de tancament o esgotament, és superflu donada l'amplitud de termes i interpretacions dels que es disposa (Luzón Cuesta, 2019).⁵⁵

Finalment, també hi ha qui diu que l'existència d'aquest tercer supòsit no és més que un exemple de l'empobriment del Codi Penal, ja que no queda altra opció que aplicar emocions intenses (com per exemple actuar per amenaça o provocació, anteriorment descrites i delimitades al CP de 1973) per analogia⁵⁶ (Rodríguez Devesa, 1994).

L'argument sobre l'empobriment del Codi Penal té la seva base en que, malgrat que la doctrina del moment considerés que emocions com les experimentades al ser amenaçat o haver reaccionat per vindicació pròxima a una ofensa greu es podien

⁵⁵ STS de 2 d'abril de 1990: És partidària d'aquesta interpretació, argumentant que "la Ley de 25 de junio de 1983 (...) refundió o aglutinó todas las manifestaciones de los denominados estados pasionales, la cual consta de un elemento antecedente, causas o estímulos poderosos, (...), y otro consecuente al citado desencadenante, el cual consiste en el arrebat o la obcecación, lo cual equivale a una emoción o a una pasión, ambas de naturaleza esténica, añadiendo el Código Penal un tercer elemento que puede denominarse de cierre o agotamiento, totalmente superfluo, dada la amplitud de términos en que, antes, se ha definido el legislador."

⁵⁶ El CP de 1995 manté en la circumstància d'estat passional la regulació introduïda en el Codi precedent (CP 1973) per LO 8/1983, de 25 de juny, que va reduir a una sola fórmula els estats emocionals o emotius, fins al moment descrits com a "la de haber precedido inmediatamente provocación o amenaza adecuada de parte del ofendido", "la de haber ejecutado el hecho en vindicación próxima de una ofensa grave causada al autor del delito, su cónyuge, sus ascendientes, descendientes, hermanos legítimos, naturales o adoptivos, o afines en los mismos grados" i "obrar por estímulos tan poderosos que, naturalmente, hayan producido arrebat o obcecación". El projecte de 1980 suprimeix la vindicació i la provocació per resumir que són manifestacions d'estats passionals.

encabir en l'atenuant d'arravatament o obcecació⁵⁷, en realitat sí que hi ha diferències que, en l'opinió d'alguns, s'han de destacar, diferències que la jurisprudència mateixa s'encarrega de ressaltar abans de la reforma de 1980.⁵⁸

S'entén millor aquesta diferenciació quan ens fixem en que la provocació i la vindicació pròxima d'una ofensa greu estan concebudes d'una forma més aviat objectiva (ens fixem en criteris aprehensibles: l'amenaça i l'ofensa greu, respectivament), mentre que en l'arravatament i l'obcecació es posa l'accent en allò subjectiu, com ja hem vist (Rodríguez Devesa, 1994).

Continuant amb aquesta fonamentació subjectiva de l'estat passional, també és rellevant comentar que els CCPP anteriors requerien que els estats passionals fossin causats “naturalment”. És a dir, no tota reacció s'acceptava: hi havia un límit que assegurava que no es pogués al·legar qualsevol classe d'excitació, només aquells estats que es consideressin comprensibles i creïbles a la vista dels motius⁵⁹. Per acceptar l'atenuant, per tant, s'exigia que la persona mitjana segurament hagués reaccionat i sofert l'emoció forta de la mateixa manera (Luzón Cuesta, 2019).

La doctrina sembla opinar que la naturalesa subjectiva de l'estat passional només s'aconsegueix quan, amb la reforma de 1980, s'elimina l'adverbi “naturalment”⁶⁰ (Mir Puig, 2011). És llavors quan l'atenuant es treu de sobre el judici extern: el que compta és que l'agent hagi obrat per causes o motius que només a ell li hagin produït

⁵⁷ Silvela (1845-1905), sobre arravatament i l'obcecació afirmava que “pudiera haberse excusado, a nuestro juicio, el consignar las dos anteriores, pues, si alguna diferencia existe, no está en la cualidad del hecho, sino en su cuantía e importancia. La amenaza, la provocación y la ofensa pueden producir el natural arrebató que explica el delito, y disminuir la responsabilidad del autor.” (Mir Puig, 2011)

⁵⁸ Cito, a continuació, casos en els que, segons Rodríguez Devesa, s'ha estimat compatible la provocació i l'arravatament: SSTS de 5 de juliol de 1890, 18 de febrer de 1903, 31 d'octubre de 1924, 16 de febrer de 1929 i 20 de gener de 1949.

⁵⁹ STS de 10 d'abril de 1983: Es tracta d'un cas en el que l'acusat es baralla amb el seu veí i “se descompone, con claridad indiscutible, en dos momentos distintos y separados entre sí.” Els magistrats acaben conclouent que no concorre arravatament o obcecació perquè, malgrat que es tracta d'un estat de forta excitació i alteració, la reacció no és natural: “se hallaba ofuscado por consecuencia de la discusión y pendencia que tenía con los agentes de la autoridad que pretendían detenerle y conducirlo a la comisaría, lo cual, ni es motivo legítimo, ni justo, ni lícito, para producir, naturalmente, un estado de obcecación o de arrebató.”

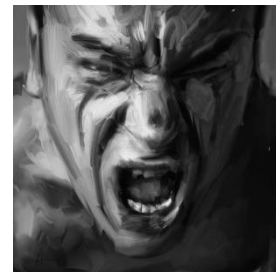
⁶⁰ Sobre l'adverbi “naturalment”: alguns també interpretaven que aquest ajudava a distingir el trastorn mental transitori com a eximent de l'atenuant d'estat passional. Si la pertorbació es devia a motius patològics, es tractava d'un trastorn mental transitori. Si, al contrari, els motius eren “naturals”, ens trobàvem davant d'una atenuant ordinària.

arravatament o obcecació, i la possibilitat de que altres haguessin reaccionat igual en situacions similars passa a segon pla.

Per tant, altres elements per apreciar l'atenuant (per exemple, la relació de causalitat entre l'estímul i la reacció, la proporcionalitat i els estímuls suficients⁶¹) es matisen amb aquest element subjectiu: que a l'autor els estímuls li produeixin concretament l'arravatament.⁶²

La Sala Segona del TS afirma que, des d'aquest canvi, hi ha majors possibilitats d'aplicació de l'atenuant d'estat passional.⁶³

Finalment, abans de passar al següent apartat, ressaltar l'especial repte interpretatiu que suposen els denominats "hipertímics excitats" als estats passionals. Aquest caràcter psicòpata implica un estat d'ànim alegre, generalment actiu. Són subjectes amb un "temperament sanguini", descrits com a "negligibles" i, valgui la redundància, generalment "excitats" (Pinilla, 1945). Encara que no es desitgi privilegiar reaccions colèriques quan els estímuls són insuficients, la jurisprudència té en compte el fet de que, en segons quins caràcters, un estímul insuficient no es veurà de la mateixa manera.⁶⁴



⁶¹ STS de 20 de maig de 1998: "ello no autoriza, sin más, a entender que cualquier reacción pasional o colérica, que en tantas ocasiones acompaña determinadas manifestaciones delictivas, se constituya en atenuante". STS de 27 de febrer de 1992: "el estímulo ha de ser tan importante, que permita explicar (que no justificar) la reacción concreta que se produjo. Si esta reacción es algo absolutamente discordante, por exceso notorio, respecto del hecho motivador, no cabe aplicar la atenuación ahora examinada".

⁶² STS de 16 d'octubre de 1984: "La atenuante ha sido lamentablemente modificada (...), suprimiendo la frase de estímulos tan poderosos que "naturalmente", hayan producido arrebatos u obcecación y la doctrina venía pronunciándose en el sentido de que en la mayor parte de los hombres, en la generalidad, hubieran producido tal obcecación. Al desaparecer ahora el "naturalmente", parece claro que la Ley apunta un criterio subjetivo: que el agente haya obrado por causas o motivos que a él le hayan producido arrebatos u obcecación.

⁶³ STS de 5 de gener de 1998.

⁶⁴ S. de 17 de setembre de 1993 (1988/1993): "no puede desdeñarse la importancia que tienen ciertos estímulos en sujetos con personalidades psicopáticas, los llamados hipertímicos excitados."

3.1.3. Els requisits nuclears de l'estat passional

L'arravatament i l'obcecació són insuficients per produir l'atenuació d'estat passional. La doctrina i la jurisprudència ens afegeixen almenys tres principals elements addicionals, alguns més discutits que altres. No tots són, tanmateix, essencials i completament necessaris per concórrer l'atenuant.

a) La causalitat

El primer i menys controvertit element és el que exigeix una relació de causalitat entre estímul i resposta passional: la causa i l'efecte. Per a la seva aparició, les reaccions emotives han d'estar ocasionades per causes (motius) o estímuls. Aquest procés causal no es pot trencar. Si fos el cas, ja no s'apreciaria atenuant passional i es passaria a veure les accions de la víctima com a motivades per una actitud venjativa⁶⁵ (Vázquez Iruzubieta, 1988).

No és possible fixar un espai màxim per al nexa causal que relaciona estímul i estat passional, però sovint s'utilitza el temps com a indicador⁶⁶. Com més dilatat es trobi aquest, menys probable serà que s'aprecii causalitat⁶⁷ (Rodríguez Devesa, 1994).

⁶⁵ STS de 14 d'abril de 1992. Tracta un cas en el qual el subjecte ataca i acaba matant a la víctima. Diferència entre el moment inicial, en el que la víctima no deixa entrar al subjecte a un garatge i aquest surt i l'ataca, i el moment després, quan la víctima intenta escapar i el subjecte el persegueix fins a matar-lo per l'esquena: "podría haberse aplicado tal atenuante en las primeras reacciones agresivas del inculpado, nada podríamos razonar en contra de la aplicación de la pretendida atenuante. Lo que, sin embargo, no puede aceptarse es que esa reacción primaria tenga continuidad en el tiempo, pues de ser así, ese 'arrebato' se convierte de manera necesaria en auténtica 'venganza' por lo 'ya ocurrido', como sucede en el caso enjuiciado en que, después de la primitiva agresión, se insiste en perseguir al ponente cuando huía hasta darle muerte por la espalda. El concepto de 'obcecación', aunque más amplio en la idea temporal y psicológica del sujeto activo, tampoco es aceptable en este caso, ya que ha de entenderse también como reacción momentánea (o casi momentánea), para no ser confundida con el trastorno mental transitorio, que es o constituye, una circunstancia modificativa de la responsabilidad de más amplia incidencia en el estado mental de las personas.

⁶⁶ SSTs de 16 de febrer de 1985 i 20 de juny de 1985: "en esta relación de causa a efecto entre estímulo desencadenante y la conducta ha de darse una conexión temporal."

⁶⁷ STS de 2 de febrer de 1978: ens explica que l'arravatament "no puede someterse a reglas fijas (...) ni a términos absolutos de duración". Quant a l'obcecació, que sovint es considera una passió més duradora (STS de 30 d'octubre de 1983: "ofuscación o turbación permanente"), el marge temporal d'apreciació acostumarà a ser més "generós". Posem per exemple la STS de 9 de maig de 1984: els antecedents de l'estat passional tenen origen dos dies abans d'ocórrer els fets, cosa que ens porta a considerar que, almenys en l'obcecació, els estímuls que la causen poden ser llunyans.

b) La proporcionalitat

Un altre element al que sovint es fa menció per apreciar estat passional és el de la proporcionalitat⁶⁸. S'exigeix que l'arravatament o l'obcecació guardin proporció amb els estímuls que els han originat⁶⁹, ja que en cas contrari s'estaria privilegiant als violents o intransigents, que potser reaccionen de manera exagerada per estímuls nimis (Vázquez Iruzubieta, 1988).

Si la reacció resulta completament discordant per excessiva davant el fet motivador, no s'aplicarà l'atenuació, perquè no és possible atorgar efectes atenuants a qualsevol reacció passional o colèrica sense contrastar-la amb la importància de l'estímul provocador⁷⁰ (Cobo del Rosal, 2011).

Cal parlar d'aquests "estímuls provocadors", ja que també per a aquests hi ha exigències que divideixen a la doctrina. Tots concorden amb que l'estímul ha de ser, com bé diu l'article 21 CP, "poderós"; és a dir, no banal, sinó de suficient entitat. Ara, on veiem una divisió doctrinal clara és en si aquests estímuls poden ser descartats si són repudiats per la norma sociocultural imperant.

Alguns autors⁷¹ consideren que l'actuació de l'agent ha de tenir un cert sentit ètic, ja que la seva conducta i els seus estímuls no poden ser emparats pel dret quan es recolzen en una actitud "antisocial" reprovada per la consciència social preponderant. Segons això, no s'haurien de tenir en compte per apreciar l'atenuant estímuls que es consideren abjectes, com actuar per passió extraviada d'una perversió sexual, per odi extremat cap a una persona concreta, per a obtenir un benefici econòmic per a satisfer vicis personals, etc. (Rodríguez Devesa, 1994)

⁶⁸ STS de 27 de febrer de 1992: "Ha de haber cierta proporcionalidad entre el estímulo y la reacción".

⁶⁹ STS de 2 d'abril de 1990: No s'aprecia proporció entre l'estímul (tocaments sexuals per part de la víctima a la parella de l'acusat) i la reacció agressiva que acaba amb la mort de la víctima. La justificació és la següent: "no constituye un estímulo en la agresión que ocasionó la muerte de la víctima el que esta hiciera tocamientos sexuales a la pareja del acusado cuando estaba en la misma habitación el último, ya que conocía que su pareja tenía relaciones sexuales con el fallecido, realizando la agresión consciente, sin arrebato que le pudiera producir la conducta de la víctima."

⁷⁰ Això no exclou la possibilitat d'apreciar l'eximent de trastorn mental transitori quan el comportament sigui degut a una alteració o anomalia psíquica que afecti la imputabilitat del subjecte.

⁷¹ Entre ells, Cerezo Mir (2004), Carmona Salgado (1983), Bustos Ramírez i Hormazábal Malarée (2006).

La posició del TS també apunta en aquest sentit.⁷²

Altres⁷³ són contraris a la perspectiva sociocultural dels estímuls, argumentant que desnaturalitza la referència a la imputabilitat disminuïda de la circumstància. Prefereixen centrar-se en la intensitat de l'estímul per apreciar l'atenuant, i no en la seva valoració social.

Cobo del Rosal invoca aquest argument fent menció a les declaracions del Papa Pío XII sobre els fonaments del Dret Penal l'any 1953: “Hay que edificar el Derecho Penal sobre el hombre, como ser personal y libre”. És a dir, la justícia, des d'aquest punt de vista, hauria de tenir present l'essencial naturalesa de l'ésser humà, sense exigir de la pena paràmetres ètic-objectius més enllà de la comprensió de la persona (Cobo del Rosal, 2011).

c) L'estímul suscitat per la víctima

Seguint amb els estímuls, un sector de la jurisprudència i algunes posicions doctrinals apunten a que sempre s'han de derivar d'un comportament suscitat per la víctima⁷⁴. Aquesta asseveració troba sèries objeccions per part d'altres autors⁷⁵, sobretot quan reitera que ens trobem en l'àmbit de la imputació personal, no de l'injust, i que afegir aquest requisit a la víctima fa de l'estat passional un atenuant menys subjectiu (Mir Puig, 2011).

⁷² SSTS de 17 de novembre de 1998, 15 de gener de 2002, 18 de juny de 2018, de 17 de juliol de 2000 i 14 d'abril de 1994: “el motivo desencadenante no ha de ser repudiable desde el punto de vista socio-cultural”.

⁷³ Entre ells, Cortés Bechiarelli (1997), Díez Ripollés (2020) i Morillas Cueva (2021).

⁷⁴ SSTS de 27 d'abril de 1998, 20 de desembre de 1996, 12 de març de 1992 i 13 de febrer de 2002: En aquesta última, l'acusat es discuteix amb la víctima, que és el seu veí, i se'n va a casa, agafa una escopeta i quan se'l torna a trobar aquest li diu: “¿Antonio, es que me vas a matar?”, just abans d'efectuar dos disparos. No s'estima arravatament, amb la següent argumentació: “se dice que el recurrente actuó movido por arrebato, debido a la conducta desarrollada por la víctima y su propia situación personal. El acusado fue a su domicilio, desde donde llamó a la Jefatura de la Policía Local hablando, en tono normal, con el cabo. A continuación tomó la escopeta y se produjo la agresión. Es decir, hubo un lapso de tiempo entre la disputa y el ataque perpetrado por el recurrente. Este último en su conversación con el cabo no mostro excitación alguna, por lo que no puede argumentarse que cometiera los hechos de forma impulsiva y sin control.” Es reconeix que els estímuls per disparar van procedir de la víctima, però en aquest cas no es dona relació de causalitat perquè l'acusat ja tenia la pistola, i no estava excitat moments abans.

⁷⁵ Troben objeccions, entre d'altres: Cobo del Rosal (2011), Cerezo Mir (2004), Díez Ripollés (2020) i Cortés Bechiarelli (1997).

La baralla (*duelo* en castellà) mútuament acceptada proporciona una excepció interessant a l'estímul procedent de la víctima. Es tracta d'una agressió recíproca, en la que els implicats han concertat participar i per tant han realitzat un acord, tàcita o expressament, de dirimir una disputa mitjançant violència. Ni la doctrina ni la jurisprudència admeten l'atenuant passional en aquests casos.⁷⁶

L'article 21 CP ens parla, però, d'estímuls o *causes*⁷⁷ que produeixin arravatament o obcecació. Hi ha qui diferencia entre ambdós, afirmant que els estímuls sí que és necessari que procedeixin de la víctima, però no les causes, que podran causar arravatament o obcecació no procedents del comportament de la víctima. (Luzón Cuesta, 2019).

Les causes poden no obeir a l'activitat d'una altra persona. Seguint aquest fil de raonament, la jurisprudència ha arribat a donar cabuda a l'atenuant abans prevista al CP de 1973 i suprimida a la LO 8/1983: actuar per motius morals, altruistes o patriòtics⁷⁸. Això sí, només s'ha apreciat aquesta excepcional situació sempre que els motius hagin produït arravatament, obcecació o un altre estat passional similar.

⁷⁶ SSTs de 10 d'octubre de 1998, 18 d'octubre de 1999, 13 de febrer de 2002, 12 de novembre de 2001 i 22 de gener de 2010. En aquesta última, un home dispara als seus dos veïns (matant-ne a un) després de que aquests acudeixin a la seva crida desafiant de baixar del seu apartament "si tenían huevos", mentre portava una carabina d'aire comprimit a les seves mans plenament visible. El tribunal argumenta, sobre l'arravatament: "tal atenuante será incompatible con aquellas situaciones en que el acaloramiento y la perturbación anímica que produce dicho estado se encuentran consustanciales naturalmente con el desarrollo de la comisión delictiva, como sucede en las riñas mutuamente aceptadas, en donde tras encrespase los ánimos, las palabras se convierten en ardientes arietes que desencadenan una tensión tan fuerte que los sujetos, presos del calor y de la tensión, avivados por la defensa de sus respectivas posiciones, inmersos en la descompostura, continúan por acometerse mutuamente, agrediendo con intensidad, o se proveen de armas para continuar su actuación. En ese estadio de ofuscación, naturalmente concurrente en toda riña, no puede apreciarse la circunstancia atenuante de arrebató, como ha declarado esta Sala con reiteración, al no poderse privilegiar el dar rienda suelta a las pasiones."

⁷⁷ Al terme "estímuls", utilitzat en els nostres CCPP des de 1848, se li va afegir, a partir de 1983, aquest segon terme de "causes".

⁷⁸ STS de 27 de març de 1990: S'aprecia l'atenuant sense que el comportament de la víctima hi jugui cap tipus de rol. Es tracta d'un cas en el que l'acusat, que és testimoni de Jehovà, atura la transfusió de sang d'una altra testimoni de Jehovà que es troba inconscient en un hospital. El Tribunal aprecia atenuant passional amb el següent raonament: "los esquemas morales que dan, en la indicada opción religiosa, un valor absoluto al consentimiento, con preeminencia de la libertad de conciencia sobre el derecho a la vida, y un ferviente y radical altruismo (...), que autoriza a poner en riesgo o a sacrificar la vida de los fieles por razones trascendentes que surgen de los Textos Sagrados, pueden conducir, y de hecho conducen, a una ofuscación del raciocinio y la pérdida del pleno dominio de la voluntad, a un estado pasional caracterizado por el disturbio psicológico derivado del aludido orden de valores que merman o recortan la capacidad de culpabilidad del sujeto".

3.2. Posició personal: a propòsit de la gelosia com a motiu legítim

La meva posició personal respecte a l'estat passional és que es tracta d'un atenuant raonable: és possible imaginar-nos una situació en la qual la conducta de l'acusat és almenys parcialment excusable per l'estat anímic en el que es trobava. La pregunta que immediatament em sorgeix, però, és: Fins a quin punt estem disposats a acceptar l'arravatament o l'obcecació sense valorar-los socioculturalment?

Recordem que l'article 21 CP descriu una atenuant de caràcter subjectiu. Suprimint l'adverbi naturalment que apareixia a la descripció de l'atenuant del Codi anterior, el judici extern sobre com es comportaria la major part de la població ja no hi té cabuda. L'única valoració més o menys externa que es pot fer és aquella que es fixa en la proporcionalitat entre estímul i resposta, sense entrar aquí en supòsits de "causa interna". Per tant, el punt clau d'aquesta qüestió és si s'accepten estímuls que són repudiats per la norma sociocultural imperant o, contràriament, ens fixem en la simple intensitat i certesa de la reacció.

Posem a la gelosia com a exemple. La jurisprudència és generalment partidària d'aplicar la norma sociocultural imperant, i per tant acostuma a no considerar suficientment poderosos estímuls relacionats amb impulsos gelosos, sobretot en les relacions d'afectivitat.⁷⁹

⁷⁹ SSTs de 8 de novembre de 2007: "los celos no constituyen justificación de arrebat o obcecación", i de 12 de gener de 2004: "el desafecto de poner fin a una relación conyugal o de pareja no puede considerarse como un estímulo poderoso para la parte contraria y no tiene eficacia para sustentar una posible atenuante de arrebat o obcecación".

Com a exemple més detallat, la STS de 30 de desembre de 2010: un home és condemnat per temptativa d'homicidi, després de que la seva ex dona des de feia dos anys estigués disposada a refer la seva relació amb un altre home. Després d'haver-los amenaçat als dos, aquest localitza a la seva ex dona i la cita per parlar i aclarir les coses: "una vez en dicho lugar Adoración le dijo a Mateo que la relación entre ambos se había acabado y que lo iba a dejar; Mateo se puso a llorar y ella al verlo empezó también a llorar, momento en el que Mateo sacó una navaja de 12 centímetros de hoja y, con intención de dar muerte a Adoración, le asestó a éste un primer navajazo en el abdomen al tiempo que le decía "si no eres para mí no vas a ser para nadie". El tribunal resol que no cap atenuant, perquè "los celos, (...), no pueden justificar, con carácter general la aplicación de la atenuante de arrebat o obcecación, sobre todo, en casos de divorcio, en los que, por definición, renace el derecho de ambos cónyuges a rehacer un proyecto propio de vida afectiva. De lo contrario, estaríamos privilegiando injustificadas reacciones coléricas que, si bien se mira, son expresivas de un espíritu de dominación que nuestro sistema jurídico no puede beneficiar con un tratamiento atenuado de la responsabilidad criminal".

El desig de posar fi a una relació conjugal o de parella tampoc pot considerar-se un estímul poderós causat per la part contrària i no té eficàcia per a sustentar una possible atenuant d'arravatament o obcecació⁸⁰ (Morillas Cueva, 2021).

Tinguem en compte que aquestes afirmacions es fan considerant com a irrellevant si la gelosia o el final d'una relació causen un estat d'arravatament o obcecació en el subjecte. Es tracta de fer un judici com a societat de quins estímuls són acceptables i quins no.

Tanmateix, la gelosia s'ha apreciat en altres casos jurisprudencials⁸¹, i un sector de la doctrina accepta la gelosia en molts casos diferents i sense cap tipus de filtre sociocultural: es pot apreciar quan el subjecte s'arravata per "causes inconfessables", com és el cas d'un pare incestuós⁸², veure la dona despullada amb un altre home al mar⁸³, i fins i tot per negativa de deure conjugal⁸⁴ (Rodríguez Devesa, 1994). És important tenir en compte, però, que els valors varien al llarg del

⁸⁰ SSTs d'1 de desembre de 2004, de 16 de març de 2007 i 25 de juliol de 2000.

⁸¹ SSTs de 20 de juny de 1985: El processat és repudiat per la seva esposa, que marxa a viure amb l'amant l'any 1977. L'any 1978, ella torna a casa del processat i aprofita que aquest no hi és per a recollir a les filles menors i endur-se-les amb ella, "lo que irritó al procesado". Un mes més tard, el processat va a la ciutat on es troba l'ex parella (que encara és esposa), portant un ganivet de cuina de 24 cm de llarg. Quan es troba amb aquesta, acompanyada del seu amant i de la filla petita, li fa tres punyalades, amb lesions greus. El Tribunal conclou: "de estos supuestos se capta la existencia de un estado anímico producido por estímulos, como son el hecho del abandono, el llevarse los hijos contra la voluntad del procesado, y encontrarse con la víctima acompañada del amante de la misma y de la niña pequeña, que implican determinada ofuscación, suficientemente justificada ante el ente social, que produce una disminución del intelecto y la voluntad y que actuaron como impulso a la comisión del delito. Por todo ello el segundo motivo debe estimarse, pues está articulado con la pretensión de que se aprecie la atenuante analizada, y ésta debe ser atendible por los razonamientos expuestos."

⁸² Rodríguez Devesa es refereix a la STS de 18 de desembre de 1969.

⁸³ STS de 21 de maig de 1986: Després de veure a la dona al mar, despullada en unió amb un altre home, l'acusat realitza un "desaforado ataque de que hizo objeto a la mujer, acorralada en el mar, acometiéndola y golpeándola repetidamente en cabeza y espalda con un listón de madera terminado en punta y sumergiéndola reiteradamente en el agua hasta producirle tan gravísimas lesiones que determinaron su posterior fallecimiento por asfixia". Sobre si concorre atenuant o no, el tribunal afirma que "no puede por menos de reconocerse en este caso que el recurrente tuvo que realizar su acción merced a sus facultades intelectivas y volitivas ante la sobre excitación que hubo de producirle la contemplación de su compañera, con la que vivía y había tenido un hijo, metida en el mar desnuda en unión de otro hombre, sin que el tipo de vida que llevaba y el que no fuese su mujer legítima, puedan considerarse como causas suficientes a enervar los lógicos impulsos pasionales influyentes en su ánimo y determinantes de una imputabilidad disminuida, desatada por los celos que, en rigor, deben atenuar su responsabilidad criminal al producirse, en la ocasión de autos, sin pleno y normal ejercicio de su razón."

⁸⁴ STS de 24 de novembre de 1993.

temps. Resulta necessari subratllar que la majoria d'aquests casos són de fa més de 35 anys, i del més antic en fa 53.

En tots els casos esmentats al paràgraf anterior la jurisprudència i la doctrina es fixen principalment en si el subjecte experimenta realment una ofuscació o un arravatament, i si aquests es donen per uns estímuls externs en relació de causalitat. No podem negar que l'estat anímic dels subjectes era passional, i que per tant es trobaven en una situació en la es trobaven consumits, parcialment, per emocions i passions molt fortes.

No és casualitat que la majoria de sentències que he citat en aquest apartat acostumin a pronunciar-se sobre àmbits de relacions de parella i de violència cap a la dona.

En la meva opinió, considero almenys incoherent que el nostre Codi Penal castigui expressament els casos de violència de gènere⁸⁵, on les accions del subjecte provenen d'actituds repudiades per la societat, però que quan es tracti d'estats



⁸⁵ Art. 22.4 CP: “(son circunstancias agravantes) Cometer el delito por motivos racistas, antisemitas u otra clase de discriminación referente a (...), su sexo, edad, orientación o identidad sexual o de género (...).

Art. 23 CP: (de la circunstancia mixta de parentesco): “es circunstancia que puede atenuar o agravar la responsabilidad, según la naturaleza, los motivos y los efectos del delito, ser o haber sido el agraviado cónyuge o persona que esté o haya estado ligada de forma estable por análoga relación de afectividad (...).

Art. 83.2 CP: “cuando se trate de delitos cometidos sobre la mujer por quien sea o haya sido su cónyuge, o por quien esté o haya estado ligado a ella por una relación similar de afectividad, aun sin convivencia, se impondrán siempre las prohibiciones y deberes indicados en las reglas 1ª, 4ª y 6ª del apartado anterior”.

Art. 148.4 CP, sobre circumstàncies que agreugen el delict de lesions del 147.1: “si la víctima fuere o hubiere sido esposa, o mujer que estuviere o hubiere estado ligada al autor por una análoga relación de afectividad, aun sin convivencia.” L'article 153.1 CP agreuja el delict de lesions del 147.2 amb aquesta mateixa circumstància.

Art. 153. 1 CP: “el que por cualquier medio o procedimiento causare a otro menoscabo psíquico o una lesión de menor gravedad de las previstas en el apartado 2 del art. 147, o golpear o maltratarle de obra a otro sin causarle lesión, cuando la ofendida sea o haya sido esposa, o mujer que esté o haya estado ligada a él por una análoga relación de afectividad aún sin convivencia, (...), será castigado con la pena de prisión de seis meses a un año (...).

Art. 171. 4 CP: “el que de modo leve amenace a quien sea o haya sido su esposa, o mujer que esté o haya estado ligada a él por una análoga relación de afectividad aun sin convivencia, será castigado con la pena de prisión de seis meses a un año (...).

passionals (els estímuls dels quals provenen precisament d'aquestes mateixes actituds), s'accepti l'atenuant.

També considero que, si no es posa el filtre sociocultural als estímuls passionals, costa argumentar en contra de que l'atenuant d'arravatament o obcecació es podria aplicar a qualsevol supòsit de violència de gènere (Barranco Gámez, 2019).

Els sentiments indubtablement forts que senten molts dels homes dels casos on s'ha acceptat l'atenuant tenen la seva base en idees preconcebudes i àmpliament criticables en societat.

D'acord amb Segura Abad (2004), trets de la personalitat freqüents de l'agressor de violència domèstica són els següents: homes amb discrepància entre el seu comportament públic i privat, que consideren que el problema no és seu i traslladen la responsabilitat a factors aliens (família, esposa, fills, problemes econòmics). Acostumen també a no assumir la responsabilitat pels seus actes violents, racionalitzant-los i atribuint-los a la responsabilitat de la víctima, tot argumentant en base a definicions i valors rígids de la masculinitat i la feminitat (possessió de la dona, justificació de la violència per a que funcioni adequadament, sentiments de superioritat), entre d'altres⁸⁶.

No és d'estranyar que, amb idees i trets com els exposats, una persona sigui capaç de reaccionar i perdre el control quan es troba en una situació on la seva parella la deixa, li és infidel o, simplement, no la complau⁸⁷.



Art. 172. 2 CP: “el que de modo leve coaccione a quien sea o haya sido su esposa, o mujer que esté o haya estado ligada a él por una análoga relación de afectividad, aun sin convivencia, será castigado con la pena de prisión de seis meses a un año o de trabajos en beneficio de la comunidad (...).”

Art. 173. 2 CP: “el que habitualmente ejerza violencia física o psíquica sobre quien sea o haya sido su cónyuge o sobre persona que esté o haya estado ligada a él por una análoga relación de afectividad aun sin convivencia, (...) será castigado con la pena de prisión de seis meses a tres años, (...).”

⁸⁶ Al·leguen violència creuada en la que ambdós membres de la parella emprenen conductes agressives, minimitzen, justifiquen o neguen els actes violents, subestimant la vida domèstica i no esperen que el seu comportament violent sigui tingut en compte ni condemnat.

⁸⁷ STS del 7 de març de 1969: Des de l'inici del matrimoni, les agressions, insults i amenaces per part de l'espòs són freqüents. Un dia el marit, mentre la dona neteja els plats a la cuina, comença a apunyal·lar-la per l'esquena amb unes tisores. Ella intenta escapar, però ell l'atrapa a les escales del

Implica aquesta realitat que els agressors de gènere es puguin emparar en l'atenuant?

Al meu parer, per coherència del Dret penal, si tipifica la violència de gènere per motius socioculturals, no pot després atenuar la pena pels mateixos motius.

L'argument en contra del paràmetre sociocultural, que es recolza en tenir present l'essencial naturalesa de l'ésser humà fal·lible, es queda lleugerament curt. No se m'escapa que, en el fons, l'atenuant d'estat passional és sobre fal·libilitat: ja es té en compte que s'ha obrat de forma reprovable, que s'ha actuat sense escoltar el cap i deixant-se portar per "baixes passions".

Tanmateix, una exigència sobre què considerem permissible és necessària.

Com ja he dit, en tot cas el nostre Codi Penal ja s'ha posicionat en aquest àmbit: ho veiem en la redacció d'articles concrets condemnant la violència de gènere en forma d'agreujants genèriques o específiques. Aquest, però, és un argument de simple coherència legislativa per no apreciar l'atenuant en casos de violència de gènere.

Ara bé, més enllà de la coherència hi ha l'exigibilitat que ens fem amb nosaltres mateixos: cap a on volem avançar i quins principis volem tenir en societat. Treballar cap a un futur on es suprimeixin visions arcaïques de pertànyer a l'altra persona o de deure obediència és no acceptar aquestes idees com a fonaments per a perdre el control i menyscarbar la integritat física o fins i tot la vida d'una altra persona.

Fer una breu consulta a altres codis penals europeus m'ha resultat útil per tornar al nostre amb altres ulls, valorant la importància, una vegada més, de la influència del vocabulari que fem servir, carregat de sentit abans de qualsevol judici. M'he fixat en els codis alemany, italià, portuguès i francès.

Tots ells comparteixen amb el CP espanyol la possibilitat d'atenuar, de reduir la pena per la concurrència de certes circumstàncies.

pis, seccionant-li els vasos sanguinis del coll i matant-la per xoc hemorràgic. Després, ell s'entrega a la policia. El tribunal li aplica l'atenuant d'estat passional perquè: "cuando contrajeron matrimonio, la esposa llevaba un hijo natural, que él, sin ser suyo, legitima por matrimonio, y ahora, al cabo de los años, él tiene celos por este motivo, lo que le ha producido un estado de ofuscación".

L'alemany és el que es diferencia més del nostre: no té un catàleg d'atenuants tant detallat com el nostre, si bé també preveu la possibilitat d'atenuació (milderungsgründe") per circumstàncies com els mòbils o ànim de l'autor, entre d'altres.⁸⁸

El codi portuguès compta amb un art. 71 similar a l'art. 46 alemany, i a més un article dedicat a les atenuants (Artigo 72: Atenuação especial da pena). Una vegada més, no es parla de crims emocionals o passionals, i el que s'hi assembla més ens parla de l'atenuació de la pena quan la conducta de l'agent va ser determinada per una raó honorable, per una forta petició o temptació de la mateixa víctima o per una provocació injusta o una ofensa immerescuda.⁸⁹

Aquesta atenuant és comparable amb la que tenia el CP1973 sobre amenaça o provocació, que va acabar sent agrupat a l'estat passional modern. Igual que en els nostres anteriors atenuants de provocació o vindicació pròxima, és fàcil apreciar un element més aviat objectiu en aquesta atenuant: tinguem en compte que en cap moment es descriu com s'ha de sentir l'autor (obcecació, arravatament) en la realització del crim, sinó quina situació el rodeja quan el comet.

Al codi penal francès les atenuants i eximents apareixen regulades al mateix precepte, i la que millor recolliria l'estat passional és la d'alteració psíquica de l'art. 122-1, paral·lela al nostre art. 20.1 CP en cas d'eximent completa, i 21.1 CP per l'eximent incompleta⁹⁰. L'italià, finalment, ens parla d'haver reaccionat en estat d'ira, com a conseqüència d'un fet injust causat per un altre⁹¹.

L'atenuant més propera del codi penal francès és la que el nostre codi penal recull com a causa d'inimputabilitat per anomalia o alteració psíquica que serà plena o

⁸⁸ L'article 46, traduït com a "principis de la fixació de la pena", exposa que s'han de tenir en compte els mòbils i objectius de l'autor, l'ànim, la voluntat empleada en el fet, la mesura de la violació del deure, la classe d'execució i l'efecte culpable del fet i els antecedents de conducta de l'autor, les seves condicions personals i econòmiques i la seva conducta posterior al fet.

⁸⁹ Artigo 72.2 b): "Ter sido a conduta do agente determinada por motivo honroso, por forte solicitação ou tentação da própria vítima ou por provocação injusta ou ofensa imerecida".

⁹⁰ Art. 122-1 : " (Chapitre II : Des causes d'irresponsabilité ou d'atténuation de la responsabilité) La personne qui était atteinte, au moment des faits, d'un trouble psychique ou neuropsychique ayant altéré son discernement ou entravé le contrôle de ses actes demeure punissable. Toutefois, la juridiction tient compte de cette circonstance lorsqu'elle détermine la peine et en fixe le régime."

⁹¹ Art. 62.3: "(Circonstanze attenuanti comuni) l'aver reagito in stato di ira, determinato da un fatto ingiusto altrui."

semiplena o atenuant, segons el grau⁹². Els italians ens parlen d'ira, però no d'estat passional. On és, doncs, la passió en els nostres companys europeus? Es tracta d'un element cultural?

Alguns potser pensaran: què és l'arravatament sinó ira materialitzada en acció? Realment, hi ha tanta diferència? En la meua opinió hi ha, sens dubte, diferències entre descriure una reacció com a passional i descriure-la com a un estat d'ira.

En les emocions i les passions no hi ha connotacions immediatament negatives, ans al contrari: la “passió” s'ha romantitzat des de temps immemorables, sobretot en les relacions amoroses, i fer ús d'aquest terme fa més comprensible l'arravatament masculí en situacions d'infidelitat o de separació.

La “passió espanyola” és coneguda dins i fora del nostre país. Està carregada d'escalfor, és intensa, dependent i gelosa. És aquell “no puc viure sense tu” que consumeix a l'individu i el porta a fer bestieses.



Sens dubte, l'arravatament comporta ira, però en casos de violència domèstica opino que el paraigües de la passió lliga aquesta ira a l'amor romàntic, la fa més comprensible, fins i tot empatitzable. Amb l'obcecació, a més, es possibilita l'aparició d'altres emocions més enllà de l'exclusiva ira del codi penal italià: com hem vist, en alguns casos arribem a acceptar la gelosia com a atenuant.

El codi penal espanyol és el que té un estat emocional més tolerant amb el subjecte i allò que sent a nivell individualitzat. Aquesta no em sembla una característica negativa, però enfortir el filtre del que acceptem i el que no és necessari.

Ressaltar, com a apunt final, que m'ha estat impossible trobar una sola sentència d'estat passional on l'autor fos una dona.

⁹² STS de 2 d'abril de 1990: “Tal causa o estímulo ha de producir un efecto consistente en una alteración en el estado de ánimo del sujeto, de modo que quede disminuida su imputabilidad, no llegar a integrar trastorno mental transitorio constitutivo de una eximente completa o incompleta.”

3.3. L'acarnissament passional: mite o realitat?

Hem arribat, finalment, a l'apartat on intentem contestar la pregunta que fonamenta la redacció d'aquesta tesi: havent analitzat l'agreujant d'acarnissament i l'atenuant d'estat passional, podem contemplar-les juntes? Quines en són les conseqüències?

La clau per contestar aquesta pregunta es troba en fixar-nos en on es diposita la importància per definir els dos termes.

L'acarnissament, com s'ha conclòs, és una agreujant mixta: el fonament per incrementar la pena es troba tant en l'increment de l'injust com en la culpabilitat. Per contrast, l'atenuant d'estat passional és subjectiva: el fonament central és la reducció de la pena per la situació emocional en la que es trobava particularment la persona, incapaç parcialment de fer discerniments entre allò que està bé i allò que està malament.

Per a poder concórrer, ambdós posen cert èmfasi en la causalitat⁹³, però els elements que entren en joc són diferents, i no és un element objectiu el que ens permetrà contestar la pregunta. Tant l'acarnissament com l'estat passional parlen de l'estat d'ànim de l'autor i li donen una posició protagonista, necessària per complir-se. La visió més subjectiva del primer ens demana ser fred, calculador. L'altre demana ser acalorat, foll. A primera vista, per tant, sembla que no és possible veure'ls junts.

En la traïdoria, la visió més subjectiva també busca ser fred i calculador. En la definició del que és l'estat passional, més d'un autor la fa com a agreujant instantàniament contrària a l'arravatament i obcecació.⁹⁴

Tradicionalment, la jurisprudència tampoc no ha acceptat la compatibilitat de l'arravatament o obcecació amb la circumstància agreujant de traïdoria. S'observa com l'arravatament i l'obcecació estan en contradicció amb la fredor d'ànim que és

⁹³ La causalitat és un requisit nuclear indiscutible en l'estat passional: es tracta de causa (estímul) i efecte (arravatament i obcecació). La causalitat només és un requisit nuclear indiscutible en l'acarnissament quan apliquem la perspectiva "absoluta", en la que no hi haurà acarnissament si es pot establir una cadena de causalitat entre cada acció de l'autor i la mort de la víctima.

⁹⁴ "El arretrato pasional es la antítesis de la alevosía, que requiere frío cálculo." (Vázquez Iruzubieta, 1988). "El arretrato u obcecación excluye aquella frialdad de ánimo que es precisa para la premeditación" (Rodríguez Devesa, 1994).

requisit, en la major part de les argumentacions, *sine qua non* de la premeditació que acompanya la traïdoria o l'acarnissament. Sembla contraproduent que puguin existir en el mateix moment situacions i estats anímics dispars⁹⁵ (Rodríguez Devesa, 1994).

Ara, enlloc es diu clarament que no sigui possible aquesta combinació, i és a la jurisprudència on sí que s'ha previst que trobem rellevants conclusions⁹⁶.

La qüestió de la traïdoria és interessant perquè és molt pròxima a la que observem en l'arravatament i l'estat passional: la jurisprudència també ha descartat tradicionalment les dues circumstàncies juntes, però mai s'ha sostingut en termes absoluts que allà on l'autor obra impulsat per un estat passional no hi pugui haver acarnissament.

És cert que una persona no pot estar acalorada, perduda en la ràbia i al mateix temps meticulosament interessada en incrementar el dolor de la víctima més del que ja comporta la seva mort.

Tot dependrà, reprenent la qüestió d'apartats anteriors, de què entenem per l'element subjectiu de l'acarnissament. Algunes posicions doctrinals veuen en la part subjectiva de l'acarnissament un coneixement i una voluntat directa i immediata de



produir un resultat lesiu addicional: és a dir, allò necessari per apreciar l'agreujant és que es produeixin patiments innecessaris i que l'autor compregui que ho són, perseguint aquesta finalitat de forma directa (Gómez Rivero, 2000).

⁹⁵ SSTs d'11 de maig de 1963, de 24 de gener de 1974 i de 15 de febrer de 1985.

⁹⁶ STS de 19 de gener de 1991: Cas en el que l'infractor es trobava sota els efectes d'un fort arravatament. Agafa una escopeta en l'obscuritat i dispara a la víctima a metre i mig de distància, sense que aquesta hi pugui veure massa ni defensar-se. El tribunal argumenta: "el problema de la compatibilidad o incompatibilidad del arrebato o de la obcecación ha sido resuelto por esta Sala, pronunciándose en pro de la compatibilidad entre una y otra circunstancia, y ello aunque se adopte la postura subjetiva, pues, el infractor, dentro de la limitación de su intelecto o de su volición (...), conserva el suficiente raciocinio -mermado pero no abolido- para poder apercibirse de que, su modo de proceder, suprime toda posibilidad defensiva procedente del ofendido, restándole, igualmente, la suficiente determinación autónoma del yo, como para poder adoptar, libérrimamente, la decisión de actuar de ese modo alevé, que repudia el entorno social por reputarlo abyecto y nada noble o leal.

Tanmateix, la jurisprudència ha tendit a només apreciar-lo quan detecta un especial ànim que transcendeix la simple intencionalitat, l'ànim "perverso y calculado para potenciar el sufrimiento"⁹⁷. Aquest ànim podria considerar-se innegablement incompatible amb l'estat passional. Si seguim aquesta perspectiva, no ens hauria de sorprendre que l'acarnissament es descarti "en la cólera que hiere o golpea ciegamente".⁹⁸

Ara, si acceptem aquesta visió, quines en són les conseqüències? Sembla que s'estigui afirmant que els motius que inspiren subjectivament l'actuació (la complaença, la satisfacció, el delit morbós) són els que qualifiquen i justifiquen el salt de l'homicidi a l'assassinat. És a dir, estem decidint si quantifiquem d'homicidi a assassinat en base a l'estat anímic de la persona que el va cometre⁹⁹. Dit d'una altra manera, estem contemplant l'acarnissament en clau subjectiva enlloc de mixta.¹⁰⁰

Si, per exemple, exigim un especial delit morbós en fer mal per apreciar acarnissament, podríem arribar a negar-lo quan la persona, moguda per la còlera, escull matar a la seva víctima a base de ganivetades i cops de puny enlloc de fent ús de la pistola que porta a sobre. L'autor d'un crim així sabria perfectament que generaria més dolor en la seva víctima, i malgrat aquesta realitat, cegat per la ira, decideix fer-ho igualment.

No és d'estranyar que alguns penalistes argumentin que s'estan confonent els elements de tipus objectiu de l'assassinat i els element propis de l'anàlisi de la culpabilitat de l'autor. Sembla ser que l'estat passional funciona d'element neutralitzador de l'acarnissament en la pràctica jurisprudencial, quan ni els mòbils

⁹⁷ SSTs de 27 de febrer de 1992 i 5 de març de 1996.

⁹⁸ SSTs de 17 de març de 1989 i 26 de setembre de 1988.

⁹⁹ STS de 27 de novembre de 1981: Indica que falta l'element de voluntarietat quan els cops s'infereixen "instantáneamente dentro del ímpetu pasional de la lucha, situación que es incompatible con la deliberación e inhumanidad exigida por el tipo."

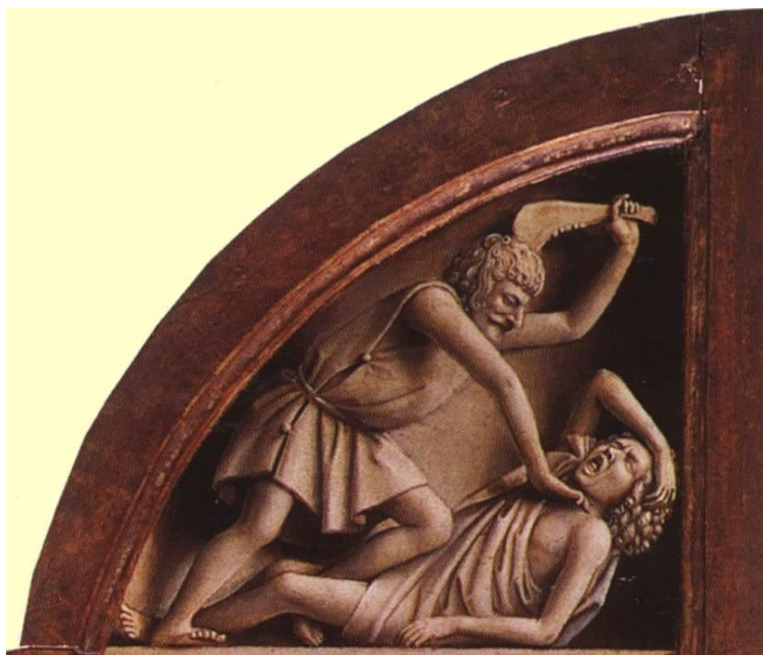
¹⁰⁰ SSTs de 26 de setembre de 1988 i 4 de febrer de 1989: "según indica la jurisprudencia en distintas resoluciones, el ensañamiento tiene su verdadera esencia o razón de ser en el dato subjetivo de la existencia de una perversidad o maldad exagerada o poco usual en la forma de comportarse el autor del hecho delictivo que encuentra singular goce en prolongar, deliberada, refinada e inhumanamente los sufrimientos del ofendido, martirizándole, atormentándole o torturándole innecesariamente antes de matarle."

que impulsen un acarnissament ni la situació de conflictivitat anímica de qui acaba realitzant-lo haurien de servir per apreciar-lo o excloure'l (Gómez Rivero, 2005).

Una situació d'especial alteració anímica és digna de ser analitzada i considerada en un crim, però això hauria d'ocórrer un cop s'ha qualificat el delictes d'acarnissament, i no quan encara s'està determinant si es tracta d'un cas on hi ha agreujant o no.

És per aquest motiu que l'element subjectiu de l'acarnissament no hauria de condicionar-se a la comprovació d'una actitud freda i reflexiva, sinó només a la de dol en la innecessarietat del sofriment que s'està duent a terme. En cas contrari, les tendències anímiques de l'autor acaben modelant la qualificació jurídica de l'assassinat per acarnissament, com veiem en la pràctica.

En conclusió, l'acarnissament passional existeix i es dona en més situacions de les que declara la jurisprudència, que acostuma a descartar la confluència d'ambdós elements davant l'inicial anàlisi de que fredor i passió no poden anar junts. La conseqüència d'aquesta posició jurisprudencial és que la circumstància d'estat passional no només serveix per a aplicar una atenuant d'alt component cultural, sinó també per a impedir l'aplicació de l'agreujant d'acarnissament, aconseguint un doble efecte atenuant en base a criteris que poc tenen a veure amb el dret penal del fet.



4. Conclusions

Treballar en la qüestió de l'acarnissament no només m'ha proporcionat una major comprensió dels elements de l'injust i la culpabilitat, sinó que també m'ha ensenyat com de sovint convergeixen els judicis sobre el caràcter de l'autor amb elements de culpabilitat.

Aquell que comet un assassinat, més concretament un assassinat per acarnissament, no només ha de voler cometre'l, sinó que la nostra jurisprudència s'entesta en una recerca per trobar una "especial maldat", difícil de definir exactament, que diferenciï aquell autor del que comet un homicidi. Tant obcecats hem estat en trobar aquest element que, en crims on s'ha incrementat sens dubte deliberada i innecessàriament el dolor de la víctima, no hem aplicat l'agreujant, perquè aquell que empunyava el ganivet no semblava ser especialment malvat, no semblava trobar delit en fer més mal, no guardava silenci mentre mirava fixament i amb complaença a la persona que defallia lentament com a conseqüència de les seves accions.

Un cop s'afirma que els mals no eren necessaris, n'hi hauria d'haver prou amb provar que l'autor actuava amb coneixement i voluntat de realitzar-los malgrat la seva innecessarietat. El fet de que els volgués realitzar perquè li agradés veure a la víctima patir, perquè estava sumit per la ràbia o perquè ho tenia calculat d'aquesta manera no haurien de ser rellevants per a apreciar l'element subjectiu de l'agreujant.

Cal deixar clar que no considero que la jurisprudència mantingui aquesta forma d'apreciar l'acarnissament per motius conscientment ideològics. Els judicis i les sentències tenen una funció social, i aquesta no és la de crear doctrina i noves interpretacions. Divergir d'allò que interpreta uniformement la resta no acostuma a ser la mesura més sensata en l'àmbit judicial. Aquí és on entra la doctrina, i la seva major llibertat per opinar i assenyalar aquelles pràctiques que considera es realitzen erròniament.

En l'anterior apartat, on es tracta la compatibilitat entre l'agreujant i l'atenuant, reflexiono sobre on ens porta seguir la pràctica de condicionar l'existència de l'acarnissament als motius que l'inspiren subjectivament: cap a posar l'estat d'ànim

com a element qualificant d'assassinat. Els autors que han criticat aquesta tendència ho han fet amb la lògica postura de que no és prou justificable basar-nos en l'estat d'ànim per concórrer o descartar assassinat (Gómez Rivero, 2000).

El que crec que potser es passa per alt és que no és la lògica el que està al capdavant d'aquest tipus de judicis: hi ha clarament una càrrega extra en l'estat d'ànim d'aquell que mata, més fàcil de veure quan sortim de l'objecte del dret penal i ens fixem en la significació social que li donem a l'assassí en contraposició a l'autor d'homicidi.

La idea compartida de la figura de l'assassí no és la de l'home que perd el control i es deixa portar: és la d'aquell que sap perfectament el que està fent, aquell que és "dolent" d'una manera que una persona que mostra emocions no ho pot ser.

L'assassí (no la pràctica de l'assassinat) es jutja més severament en part perquè es deshumanitza la figura de l'autor. La ràbia és més comprensible que la fredor davant els mateixos fets. Tenir a aquell que comet el delictes demonitzat fa comprensible que en tants casos es posi èmfasi en l'estat d'ànim com a element clau per realitzar el salt de pena. Recordem que en moltes sentències es busca més enllà del dol en primer grau per concórrer acarnissament.

Mentre redactava la meua posició personal al voltant de l'arravatament i l'obcecació, a favor de tenir en compte barems socioculturals, vaig pensar que potser es podria confondre jutjar a la persona pel seu caràcter o la seva manera de ser. És a dir, amb fer exactament el que estic condemnant en aquest apartat. Al cap i a la fi, estic dient que aquells que tenen un caràcter més violent i reaccionen basant-se en idees reprovades per la societat no haurien de gaudir de l'atenuant d'estat passional. Opino que no jutjo el caràcter de la persona per dos motius:

El primer, que l'atenuant d'estat passional té una naturalesa genuïnament subjectiva, com cap altre codi penal que he pogut trobar. El caràcter de l'autor és protagonista pel que diu directament a la llei¹⁰¹, i és per això que el tracto.

¹⁰¹ L'article 21 CP ens parla d'estímuls que hagin produït arravatament o obcecació, sense entrar a jutjar explícitament quines reaccions són vàlides: sempre que s'aprecii causalitat entre estímul o causa, que pot ser interna, i reacció, a més de certa proporcionalitat, tot depèn del caràcter de cadascú.

Precisament per aquesta especial posició que guanyen l'estat d'ànim i la forma de ser, alguns autors han assenyalat com l'atenuant perjudica a qui reacciona de forma mesurada i serena davant de, per exemple, provocació. L'estat passional afavoreix a qui replica l'estímul de forma acalorada, no a qui ho fa amb impassibilitat (Luzón Cuesta, 2019).

El segon motiu, i el més important, és que en cap moment defenso castigar més severament a qui té un caràcter més explosiu, ni dic que aquest grup de persones mostrin una especial perversitat en contraposició amb altres. Entenc que l'atenuant es basa en tenir en compte, com ha de ser, l'especial alteració anímica que fa perdre el control i no poder distingir tan nítidament com la majoria que s'està actuant contràriament a la llei. Per tant, accepto que es redueixi la pena per haver reaccionat mogut per la ira. La meua crítica gira entorn la proporcionalitat de l'estímul i l'efecte: no totes les situacions on regna la ira són acceptables i no sempre és comprensible que es perdi el control.

Com comparteixen la àmplia majoria de juristes, al dret penal contemporani se li ha d'exigir el principi de responsabilitat pel fet. El dret penal del fet s'oposa a la possibilitat de castigar la forma de ser o el caràcter. Encara que contribuïm a la formació de la nostra personalitat, aquesta s'escapa sovint del nostre control (Mir Puig, 1994).

L'especial delit morbós en causar patiments innecessaris no es veu com a necessari sempre: a vegades s'ha apreciat acarnissament perquè l'autor sabia i igualment matava a la seva víctima mitjançant vies que causaven dolor innecessari. El caràcter "inhumà" del sofriment pot ser apreciable sense buscar en l'autor delit morbós¹⁰².

¹⁰² STS de 18 d'octubre de 2006: de cap altre manera podríem concebre com s'accepta la concurrència d'acarnissament per enverinament per part d'una mare als seus fills petits. La defensa argumenta que no hi ha acarnissament perquè l'acusada "no ha querido infligir dolor a su hija y a su hijo", ja que segons ella només els hi subministrava el medicament que els hi va produir la mort "por motivos compasivos, porque decía ella que querían ir con su padre muerto". Encara que la mare no experimenti especial delit en el dolor dels seus fills, el tribunal argumenta, encertadament, que "el ensañamiento no se reduce a una actitud del autor o autora posterior a los hechos. La circunstancia tiene, ante todo, un aspecto objetivo referido a los sufrimientos que el autor de la muerte hace padecer a la víctima. Se trata de un aumento deliberado e inhumano del dolor causado al sujeto pasivo (...), que la recurrente veía y comprobaba diariamente." Sobre l'aspecte subjectiu, el tribunal indica que "no es necesaria la comprobación de una especial frialdad del autor, como viene sosteniendo nuestra jurisprudencia. Sólo es necesario que el autor haya tenido un conocimiento

Tanmateix, aquestes divergències entre casos són preocupants. Els delictes d'assassinat per acarnissament poden crear un gran impacte social en la població, sobretot mitjançant la premsa. El sensacionalisme que es crea davant la brutalitat dels fets puja com l'escuma i es posiciona ràpidament en l'ordre del dia.

Veure com tants crims, malgrat la seva tremenda ferocitat, són qualificats com a homicidis quan en altres d'anàlegs s'aprecia la circumstància qualificant crea una sensació d'inseguretat jurídica que no s'hauria de veure en un delicte que porta tants anys circulant pels nostres codis.

Anulan una sentencia que no vio ensañamiento en un hombre que asestó 49 puñaladas a otro

El Tribunal Supremo ordena a la Audiencia Provincial de Alicante que emita un nuevo fallo tras admitir cinco de los nueve recursos de casación de la víctima

Com veiem, doncs, la violència? Com una pràctica errònia, condemnable fins i tot quan perdem el control, però en el cas de l'assassinat irremeiablement sotmesa al judici cap a la persona.

En la conclusió d'aquesta tesi vull afirmar que hi ha una millor via per apreciar l'acarnissament on el caràcter no és el més important, sinó el dol i l'increment de l'injust. Només així és possible apreciar acarnissament passional, i avançar cap a interpretacions jurisprudencials i doctrinals menys atentes a la personalitat de l'autor.

directo del dolor que causa. Dicho de otra manera: esta forma del asesinato sólo requiere dolo del autor.”

5. Bibliografía

- ALONSO ÁLAMO, M. (2015): *El ensañamiento*. Comares. Granada.
- ALONSO ÁLAMO, M. (1982): *El sistema de circunstancias del delito. Estudio general*. Universidad de Valladolid.
- ALONSO ÁLAMO, M. (2015): “La Reforma del homicidio doloso y del asesinato por LO 1/2015”. *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 117, pp. 5-50.
- ANTÓN ONECA, J. (1972): “Los proyectos decimonónicos para la reforma del Código penal español”. *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, núm. 2. Tomo XXV, Fascículo 2, pp. 249-288.
- Anulan una sentencia que no vio ensañamiento en un hombre que asestó 49 puñaladas a otro* (2015). Las Provincias. Accessible a: <https://www.lasprovincias.es/alicante/201504/16/anulan-sentencia-ensanamiento-hombre-20150416014316-v.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.ecosia.org%2F>
- ARIAS EIBE, M.J (2005): “La circunstancia agravante de alevosía: estudio legal, dogmático-penal y jurisprudencial.” *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, núm. 07-03, pp.1-36.
- BARRANCO GÁMEZ, J.M. (2019): “Atenuante de arrebató u obcecación en la violencia de género”. *LegalToday*. Disponible a: <https://www.legaltoday.com/practica-juridica/derecho-penal/penal/atenuante-de-arrebato-u-obcecacion-en-la-violencia-de-genero-2019-10-07/>
- BUSTOS RAMÍREZ, J. i HORMAZÁBAL MALARÉE, H. (2006): *Lecciones de derecho penal. Parte General*. Trotta. Madrid.
- CARMONA SALGADO, C. (1983): *La circunstancia atenuante de arrebató u obcecación*. Universidad de Granada. Granada.
- CARRARA, FRANCESCO (1877): *Teoría de la Tentativa y de la Complicidad o Del Grado en la Fuerza Física del Delito*. Nueva Biblioteca Universal. Madrid. Disponible a: https://www.academia.edu/35360629/TEOR%C3%8DA_DE_LA_TENTATIVA_Y_LA_COMPLICIDAD_FRANCESCO_CARRARA
- CEREZO MIR, J. (2004): *Curso de Derecho Penal Español. Parte General 3*. Tecnos Editorial. Salamanca.
- COBO DEL ROSAL, M. (2011): *Sinopsis de Derecho Penal. Parte General*. Dykinson. Madrid.
- COBO DEL ROSAL, M., CARBONELL MATEU, J.C (1989): “El delito de asesinato. Consideraciones sobre el delito de asesinato”. *Estudios penales en*

memoria del Profesor Agustín Fernández-Albor. Universidad de Santiago de Compostela, p.193.

COBO DEL ROSAL, M., DEL ROSAL BLASCO, B. y RODRÍGUEZ MOURULLO, G. (1995): *Derecho Penal Español (Parte Especial). Delitos contra las Personas*. Dykinson. Madrid.

COBO DEL ROSAL, M., VIVES ANTÓN, T.S. (1999): *Derecho Penal. Parte General*. Tirant Lo Blanch. Valencia.

CÓRDOBA RODA, J i GARCÍA ARÁN, M. (2005): *Comentarios al Código Penal. Parte Especial, Tomo I*. Marcial Pons. Madrid-Barcelona.

CORTÉS BECHIARELLI, E. (1997): *Arrebato u obcecación*. Marcial Pons. Madrid.

COTILLAS MOYA, J.C. (2005): “La agravante de ensañamiento”. *Revista de derecho penal, procesal y penitenciario*, núm. 21; p.74-89.

CUENCA GARCÍA, M.J. (2016): “Problemas interpretativos y de “non bis in idem” suscitados por la reforma de 2015 en el delito de asesinato”. *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 118; pp. 115-149.

DEL ROSAL BLASCO, B. (1999): “El homicidio y sus formas en el Código Penal de 1995”. *El nuevo Código Penal: presupuestos y fundamentos*. Comares. Granada.

DÍEZ RIPOLLÉS, J.L. (2020): *Derecho Penal Español. Parte General*. Tirant Lo Blanch. Valencia.

DÓPICO GÓMEZ-ALLER, J. (2000): “La circunstancia agravante de ensañamiento y la protección de la integridad moral en el Código Penal de 1995”. *Revista de derecho y proceso penal*, núm. 4; pp.- 61-91.

DOSTOYEVSKI, F. (2020): *Crimen y castigo*. Penguin Clásicos. Barcelona.

GÓMEZ RIVERO, C. (1998): *La imputación de resultados producidos a largo plazo. Especial referencia a la problemática de la SIDA*. Tirant lo Blanch. Valencia.

GÓMEZ RIVERO, C. (2000): “Presupuestos y límites de la alevosía y el ensañamiento en el Código Penal”. *Revista de Derecho y Proceso Penal*, núm. 4; pp. 50-59.

GÓMEZ RIVERO, C. (2005): “Las vacilaciones interpretativas en torno al concepto de “innecesaridad” de los males como requisito del ensañamiento. Comentario de la sentencia del Tribunal Supremo de 8 de Junio de 2005”. *Revista general de derecho penal*, núm. 4; pp. 1-16.

GONZÁLEZ RUS, J.J. (2011): “Formas de Homicidio (2). Asesinato, inducción y cooperación al suicidio y homicidio a petición. La eutanasia”. *Sistema de Derecho Penal Español. Parte Especial*. Dykinson. Madrid

GRACIA MARTÍN, L i DIEZ RIPOLLÉS. J.L. (1993): *Delitos contra los bienes jurídicos fundamentales (vida humana independiente y libertad)*. Tirant lo Blanch. Valencia.

LORENTE ACOSTA, M. (2002): *Mi marido me pega lo normal. Agresión a la mujer realidades y mitos*, pp. 81. Ares y Mares. Madrid.

LUZÓN CUESTA, J.M. (2019): *Compendio de Derecho Penal. Parte General*. Dykinson. Madrid.

MIR PUIG, S. (1994): “Sobre el principio de culpabilidad como límite de la pena”. *El Derecho penal en el Estado social y democrático de Derecho*. Ariel, pp.175. Barcelona.

MIR PUIG, S. (2011): *Derecho Penal. Parte General*. Editorial Reppertor. Barcelona.

MORILLAS CUEVA, L. (2021): *Sistema de Derecho Penal. Parte Especial*. Editorial Dykinson. Madrid.

MUÑOZ CONDE, F. (2019): *Derecho Penal. Parte Especial*. Tirant lo Blanch. Valencia.

MUÑOZ CONDE, F. i GARCÍA ARAN, M. (2019): *Derecho Penal. Parte General*. Tirant lo Blanch. Valencia.

MUÑOZ CUESTA, J. (2006): “Ensañamiento por el uso de veneno. Comentario a la STS, sala 2a, de 18 de octubre de 2006”. *Repertorio de jurisprudencia Aranzadi: revista semanal*, núm. 7.

ORTS BERENGUER, E. i GONZÁLEZ CUSSAC, J. (2019): *Compendio de Derecho Penal Parte General*. Tirant lo Blanch. Valencia.

Premeditación (2020). Diccionario Panhispánico del Español Jurídico. Accessible a: <https://dpej.rae.es/lema/premeditaci%C3%B3n>

PINILLA, A. (1945): “Las personalidades psicopáticas y su significación frente a la Ciencia Penal”. *Derecho PUCP: Revista de la Facultad de Derecho*, núm. 4; pp. 261-291.

QUERALT JIMÉNEZ, J. (2010): *Derecho Penal español. Parte especial*. Atelier. Barcelona.

QUINTERO OLIVARES, G. (2005): *Parte General del Derecho Penal*. Aranzadi. Elcano.

QUINTERO OLIVARES, G. i altres com MORALES PRATS, F. (2011): *Comentarios a la Parte Especial del Derecho Penal*. Aranzadi. Pamplona.

RODRÍGUEZ DEVESA, J.M. (1994): *Derecho Penal Español. Parte General*. Dykinson. Madrid.

SEGURA ABAD, L.J (2004): “La atenuación primaria como medida de prevención de la violencia doméstica. Aspectos médico-legales”. *Encuentros “Violencia Doméstica”*. Consejo General del Poder Judicial. Madrid.

SERRANO MAILLO, A. (1999): “Elementos del autor en el asesinato”. *Boletín de la Facultad de Derecho*, núm. 14; pp. 413-444.

SUERAZ-MIRA RODRÍGUEZ, C., JUDEL PRIETO, A. y PIÑOL RODRÍGUEZ, J.R (2020): *Manual de Derecho Penal. Parte Especial. Tomo II*. Civitas. Navarra.

TORÍO LÓPEZ, A. (1998): “Estudio sobre la Reforma de los delitos contra la vida en el Código Penal de 23 de noviembre de 1995”. *Jornadas sobre el nuevo Código Penal de 1995*. Asúa Batarrita. Bilbao.

VÁZQUEZ IRUZUBIETA, C. (1988): *Doctrina y Jurisprudencia del Código Penal*. Editoriales de derecho reunidas. Madrid.

WILSON, H.L. (2006): *Kant’s Pragmatic Anthropology: Its Origin, Meaning, and Critical Significance*. SUNY Press. Nova York.

